

WÉBER ANTAL

TOLDY FERENC

188919

WÉBER ANTAL

TOLDY FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1986

**MTA
KIK**

651583

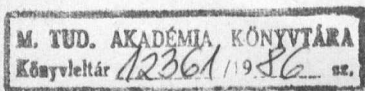
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4284 6

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986

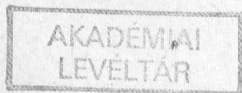
Wéber Antal

Printed in Hungary

TARTALOM

Életpályája	7
A Handbuch	68
Az Auróra és a Figyelmező	78
Toldy és a Kisfaludy Társaság	93
Kiadásai	100
Az irodalomtörténet-író	112
Bibliográfia	187

ÉLETPÁLYÁJA

Toldy Ferenc, eredeti nevén Schedel, 1805. augusztus 10-én született Budán. Atyja Schedel Ferenc postatisztviselő. A hagyomány szerint a postatiszt II. József szabadelvű eszméinek híve volt. Anyja Thalherr Jozefin, aki Bécsben és Pozsonyban nevelkedett.

Egyik szülő sem tudott magyarul. Az ifjú Schedel Ferenc azok közé tartozik, akik — idegen eredetük ellenére — a nemzeti irodalom eszméjének és a nemzeti gondolkodás fellendülésének idején csatlakoztak az őket körülvevő tágasabb

651583

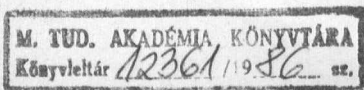
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4284 6

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986

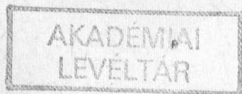
Wéber Antal

Printed in Hungary

TARTALOM

Életpályája	7
A Handbuch	68
Az Auróra és a Figyelmező	78
Toldy és a Kisfaludy Társaság	93
Kiadásai	100
Az irodalomtörténet-író	112
Bibliográfia	187

ÉLETPÁLYÁJA

Toldy Ferenc, eredeti nevén Schedel, 1805. augusztus 10-én született Budán. Atyja Schedel Ferenc postatisztviselő. A hagyomány szerint a postatiszt II. József szabadelvű eszméinek híve volt. Anyja Thalherr Jozefin, aki Bécsben és Pozsonyban nevelkedett.

Egyik szülő sem tudott magyarul. Az ifjú Schedel Ferenc azok közé tartozik, akik — idegen eredetük ellenére — a nemzeti irodalom eszméjének és a nemzeti gondolkodás fellendülésének idején csatlakoztak az őket körülvevő tágasabb

környezetben munkáló törekvésekhez. Példája korántsem egyedülálló, elég Frankenburg, Pulszky, Pákh Albert nevét e vonatkozásban megemlíteni. Toldy ifjúkorában bizonynyal működött a családban az a sajátos hungarus-tudat, amelynek szellemében a németnyelvűség és a magyar államisághoz való tartozás érzése konfliktus nélkül megfért egymással. Schedeléknél azonban bizonyára többről lehetett szó ennél, hiszen 1813-ban a gimnáziumi első osztályba Ceglédre adták, hogy ott jól megtanuljon magyarul. A Monarchia nemzeti-ségi viszonyaira s a család praktikus érzékére egyként jellemző, hogy a hatodik gimnáziumi osztályt Kas-

sán végezte, ahová viszont abból a célból küldték, hogy szlovákul is megtanuljon. Hogy ez mennyire sikerült neki, nem tudhatjuk, annyi azonban bizonyos, hogy a szlovák nyelvvel való megismerkedés hozzájárult a szláv nyelvű irodalmak iránti érdeklődéséhez.

Mint erről maga is több helyütt megemlékezik, gimnáziumi tanulmányainak nagy részét a pesti piaristáknál végezte. Fontos esemény volt életében az a három év (1819—1822), amely alatt a bölcsészeti tanfolyamot végezte. Itt ismerkedett meg Bajzával; barátságukat, közös vállalkozásaikat, eszmecseréiket jól jellemzi terjedelmes levelezésük.

Érdemes utalni arra a már nem egészen magától értetődő körülményre, miszerint a bölcsészeti tanfolyamot (amely nem tévesztendő össze a mai tudományegyetemek bölcsészeti fakultásának funkciójával és oktatási rendjével) mindössze tizennégy éves korában kezdte el és tizenhét évesen fejezte be. Tizenöt éves korában már eljárta a fiatalok nagy pártfogójához, az öreg Virág Benedekhez, de felkereste a tüzes magyarságú Horvát Istvánt is, aki nagy hatást gyakorolt az ifjúságra, nemcsak 1820 táján, hanem a későbbiekben is, amikor „délibábos” eszméket kezdett hirdetni, a magyarság mindent betöltő, a bibliai időkig

visszanyúló szerepéről („a Szentírás . . . »pözsög« a magyar nevek-től” stb.). Horvát István efféle szélsőségeiben a maga idején sem nagyon hittek csodálói és tanítványai, ám nemzeti buzgalmát még a kritikusabb elmék is (pl. a fiatal Eötvös) fenntartás nélkül méltányolták, sőt csodálták. A nemzeti irodalomban a nemzeti identitáskeresés felhajtó ereje oly erőteljesnek bizonyult, hogy az ilyen típusú lelkesítő magatartást még az illúziók levonása után is integrálni tudta. Az eltérő háttérű Schedel példája nagyon jól illusztrálja a kibontakozó nemzeti romantika eszmevilágának és érzelmi emelkedettségének sajátos varázsát és vonzerejét.

Fel lehet sorolni itt különböző adalékokat a pályakezdő Toldy életéből, azt például, hogy az irodalom iránt érdeklődő fiatalok módjára kamaszkorában versekkel kezdte irodalmi kísérleteit, hogy műfordításokat készített (Schiller: *Haramiák*), hogy illendően tisztelgett az irodalmi vezér, Kazinczy előtt (1822), hogy ismeretségi körét szisztematikusan terjeszti ki (Vitkoviccsal és Döbrenteivel lép kapcsolatba). Most mégis egy érdekes és jellemző pályafordulatról kell mindenekelőtt említést tennünk.

Tudnivaló, hogy az irodalom mint hivatás és megélhetési forrás korántsem tartozott a kedvező

lehetőségek sorába, elegendő Csokonai hányatott életére utalni. Toldy mestere, Kisfaludy Károly volt az első irodalmunk történetében, aki írói tevékenységből, huzamosabb időn át, meglehetősen szerény egzisztenciát tudott teremteni magának. A fejlettebb, mondhatni polgári jellegű irodalmi viszonyok és intézmények kialakulásának ebben a kezdeti stádiumában az irodalmi tevékenység, kizárólagos foglalatossággént, aligha kecsegtetett anyagi boldogulással. Ez ideig az irodalmi világ szociológiai képletének állandó eleme volt az alkotó tevékenységtől viszonylag vagy teljesen független anyagi háttér, a földbirtok, javadalmazott egyéb fog-

lalkozás vagy hivatás (papi, tanári) vagy egyéb rendszeres jövedelmet biztosító tevékenység. Orvosok is akadtak az írók sorában, Földi János és Kovács Pál például.

Toldy Ferenc is az orvosi karra iratkozott be 1822-ben, s orvosi tanulmányait 1827-ben fejezte be. Ebben a tényben első látszatra semmi különlegeset sem találhatunk az előbb említettek értelmében. Ám Toldy, s ez jellemének megértéséhez is hozzájárul, hivatását — mint irodalmi munkásságát — nemcsak egyszerűen komolyan vette, hanem magas színvonalon, szervező, kezdeményező képességét is latba vetve művelte. Kitiűntette magát az 1831-es kolerajár-

vány idején. 1831-ben, Bugát Pállal közösen megindította az Orvosi Tár című első magyar orvosi szakfolyóiratot. Ez a vállalkozás híven mutatja a reformkor nemzeti értékű s egyben gyakorlatias szellemét, csakúgy mint az a tény, hogy egy német ismeretterjesztő művet lefordított, Hufelandtól a *Szegények patikáját*. Az orvosi műnyelv megmagyarosításának igénye irodalmi hajlamaitól sem állt távol. Ismét Bugát Pál társaságában készül el a *Magyar—deák és deák—magyar orvosi szókönyv* (1833). Mondják, hogy a kiadvány magán viseli az ilyenfajta vállalkozások elkerülhetetlen kockázatait: az újonnan kreált műszavak között sok a mes-

terkelt s nem egészen szerencsés képzésű szó.

1833-ban a dietetika rendkívüli tanára lett a pesti egyetemen, s ezt az állást több mint egy évtizeden át töltötte be. 1839-ben előadásai-ból összeállította és kiadta a *Dietetika elemeit* (második kiadása 1850-ben jelent meg *Két könyv az egészség fönntartásáról* címen). Toldy orvosi munkája, amely publikációkban is bővelkedett, mégsem jelentett kitérőt kritikai, tanulmányírói, kiadói és szerkesztői működése vonatkozásában: hallatlan termékenységgel dolgozik e területen is, s rendkívül agilisán ténykedik az irodalom és a tudomány különböző ágaiban.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy Toldy rendszeresen útra kelt, s meglátogatta Európa több országát. Az utazásnak mindig is nagy művelődéstörténeti jelentősége volt; erre már a régi magyar irodalomban is akadnak példák. A reformkori szellemi életben az utazások jelentősége megnövekedik, s számuk is gyarapszik. Jellegük is megváltozik abban az értelemben, hogy most már nem annyira nehéz, majdhogy nem kalandos vállalkozások, mint a régebbi időkben, nem is kapcsolódnak annyira külföldön végzett tanulmányokhoz, melyet nemesifjak (mint például Berzeviczy Gergely) vagy egyszerűen protes-

táns lelkésznek készülő ifjak végeztek külföldön; ez utóbbiak képviselték a legnépesebb csoportot. Egyre inkább a gazdasági, politikai, szellemi élet tanulmányozása veszi át a fő szerepet. A felgyűlt tapasztalatok igen sok esetben irodalmi igényű formába ömlenek: az útinapló és az útirajz igen népszerű olvasmány, mondhatni műfaj a reformkorban, e vonatkozásban Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai utazását megörökítő könyvére emlékeztetni. Toldy ugyan nem írt ilyen jellegű művet, annál szorgosabban gyűjtögette a tapasztalatokat, s igyekezett kapcsolatot teremteni neves külföldi személyiségekkel.

Korán kezdte szisztematikus utazásait, orvostanhallgató korában a nyári szünetben 1823-ban Bécsben járt, 1824-ben Krakkóban. Bár mindkét város a Monarchia területén feküdt, a kor viszonyaira és mentalitására jellemző, hogy felfedezésük nagy, gyakorlatilag külföldi utazásnak számított. 1829–30-ban hosszú tanulmányutat tett Nyugat-Európában. Először Németországba ment, ott találkozott Goethével. Goethénél tett látogatásáról Kazinczynak is beszámolt; az idős Kazinczy, aki példaképei közé sorolta Goethét, de személyesen nem találkozott vele, így nyugtázza a fiatal pályatárs tudósítását: „Levelednek sok helyein

sikoltottam fel, de sehol nem annyira mint midőn írod, hogy Goethénél tölthetnél fél órát, meleg nyájassággal fogadtatva.”

Berlinben Hegelt hallgatta, de felkereste Hufeland orvostudort is (akinek egyik művét magyarra fordította), előadásokat tartott a magyar nyelvről. 1830-ban Londonba látogatott, ahol találkozott egy érdekes, és különösnek számító egyéniséggel. John Bowring tevékenysége fő területét tekintve politikus és közgazdász volt. Bentham társaságában megalapította a Westminster Review-t; ismeretes, hogy Bentham reformelveinek Magyarországon is volt hatásuk. Később Bowring számos

megbízatás után Hongkong kormányzója lett. Erélyes férfiú lehetett, a század ötvenes éveiben például Kantont ágyúztatta. E nyughatatlan politikus és utazó fiatal korában érdeklődött a népköltészet iránt. Népdalgyűjteményei és fordításai nevezeteseek. A jávai és spanyol népköltészet s különböző szláv népköltészeti gyűjtemények mellett 1830-ban kiadta a *Poetry of the Magyars* című művét, amelyet „Bowring antológiája” néven sokat emlegettek a reformkorban. — Toldy érdeklődését nyilván Bowring ez irányú tevékenysége keltette fel.

1830 nyarát Párizsban töltötte, majd Svájcban és Olaszországon

keresztül hazatért. Külföldi utazásai tovább szélesítették világirodalmi ismereteit; Toldynak az Auróra-körben egyébként is az volt a híre, hogy jól ismeri az európai irodalmat. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a latinos kultúrájú hagyományos ismeretekkel szemben egy más típusú, sok vonatkozásában korszerűbb műveltséget képviselt. Hogy eddigi tevékenysége, kapcsolatai, szervező készsége máris felhívta a figyelmet, az bizonyos, mert akadémiai rendes tagnak választják huszonöt éves korában. 1831 elején már segédjegyző és levéltárnok az Akadémiában; a titkári széket azonban ekkor még nem nyeri el. Pályájának irányából

mind világosabbá válik annak a szerepnek a jellege, melyet Toldy a magyar szellemi életben, közelebbről az irodalomban be fog tölteni. Szakmai tevékenysége ez idő tájt két irányú, az egyik tevékenységi területén a jelen irodalmának vizsgálata, amely egyértelmű állásfoglalás az előretörő, diadalmas nemzeti romantika mellett. Az *Aesthetikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról*, amely előbb a Tudományos Gyűjtemény 1826-os évfolyamában, később, Vörösmarty életrajzával kiegészítve önállóan is megjelent, már előre vetíti a triász esztétikai kánonjait. A másik terület, amelyen Toldy előszerezett mozog, a különböző gyűjte-

mények kiadása. Közöttük van a *Handbuch* mellett keveset emlegetett *Blumenlese aus ungrischen Dichtern* (melynek érdekessége a magyar líratörténeti bevezető), továbbá a *Magyar költői régiségek* című kiadvány, a Szilágyi és Hajmási mondájával, Balassi és Amadé néhány költeményével (1828). Ekkor használja először a Toldy nevet, amelyet aztán később, 1847-ben hivatalosan is felvesz.

Az Akadémia titkári székének elnyerése csak néhány év múlva, 1835-ben sikerült; ezt egyébként nemcsak Toldy ambicionálta, hanem érdeke volt barátainak is. Így is csak Döbrentei Gábor lemondása következtében veheti át a meg-

lehetősen hosszú ideig, 1861-ig betöltött tisztséget. Elődje ellen mind ez ideig erőteljesen küzdött, aminek magyarázata nem pusztán Toldy és barátai céljaiban, hanem Döbrentei személyiségében, a tőle vitt irányban is keresendő. Döbrentei pályája korántsem nélkülözi az érdemeket. Elegendő ebben a vonatkozásban az Erdélyi Múzeumra utalni, amely fennállása idején (1814—1818) az egyetlen irodalmi, tudományos és kritikai folyóirat volt hazánkban. Széles körű nyelvi ismeretekkel, nagy műveltséggel rendelkezett, fáradhatatlan szervező volt. Mindamellett eredeti munkái, a szépirodalmi művek s tanulmányai egyaránt

jelentéktelennek bizonyultak; ezzel szemben hallatlan becsvággyal törekedett vezető szerepre az irodalmi és általában a szellemi életben, s ennek érdekében semmilyen eszköz használatától nem riadt vissza. Annál inkább szembekerültek vele azok, akik a kor irodalmában igazán számítottak, még Kazinczy is, akinek támogatása egyébként fontos volt Döbrentének, Kazinczyhoz fűződő kapcsolatát tudatosan, s nem minden mellékgondolat nélkül ápolta. Az Auróra-kör tagjai is hamarosan szembekerültek vele, s a *Conversations-Lexikon* körül kialakult vitában alaposan megtépázták tekintélyét. Toldy, aki tisztségét átvette,

és ezzel az Auróra irányát megerősítette, nem kevesebb energiával, s még nagyobb szervező képességgel (s rokonszenvesebb emberi tulajdonságokkal) és sokkal eredményesebben folytatta elődje tevékenységét.

Ügyrendi, tudományszervezési tevékenységét itt csak részben vehetjük figyelembe, elegendő arra utalni például, hogy megszervezte az Akadémia osztályait. Nagy energiát fordított az Akadémia könyvtárának létrehozására, itt még az aprómunkától sem riadt vissza (katalogizálás). Több magánkönyvtár átvételével kibővítette, majd 1844-ben a könyvtár megnyílt. Hadd emlékeztessünk arra,

hogy az ekkoriban megnyíló könyvtár (melynek helyiségei a mai Petőfi Sándor utca elején voltak), melyet Toldy mutatott be Vörösmartynak, adott ihletet a költőnek a *Gondolatok a könyvtárban* című költemény megírásához. Ha már a könyvtárnál tartunk: már ezt megelőzően, 1843-ban az egyetemi könyvtár igazgatója lett. S mindez csak egy része volt ez időben folytatott munkálatainak. Nevezetes kiadásait most még nem említjük.

Ugyanis e helyütt szükséges annak megemlézése, hogy Vörösmarty, Bajza, Toldy együtt alapította meg Athenaeum címen a „tudományok és szépművészetek

tárát”, amely 1837—1843 között jelent meg. A szerkesztés gondjai főként Bajzára nehezedtek; az 1837—40 között fennálló Figyelmező című kritikai melléklap szerkesztése viszont elsősorban Toldy feladata volt. Címlapján ez olvasható: „Figyelmező az egyetemes literatúra körében — kiadó szerkesztők: Schedel és Vörösmarty, szerkesztő társ: Bajza.” Hetenként jelent meg egy negyedrév íven. A Magyar literatúra rovatcímmel indít, többnyire szerepel valamely idegen literatúra egy-egy jelensége (leggyakrabban a németé), de történelmi, országismereti írásokat is közöl, sőt filozófiai, mi több: matematikai tárgyú is előfordul

közöttük. Annyi bizonyos, hogy egyebek mellett a kibontakozó, s a Bajza és Toldy szellemét követő „polgáriasult” kritikának egyik fontos műhelye volt a Figyelmező (itt jelent meg például az első sikeres magyar regény, az Abafit köszöntő lelkes kritika Szontágh Gusztáv tollából). Komoly szerepet játszott a lap azzal is, hogy rendszeresen szemlélte a korabeli külföldi irodalmat is, ezzel világirodalmi távlatot igyekezett adni a hazai irodalmi gondolkodásnak. A cikkek egy része név nélkül, más része betű-, szám- vagy egyéb jelekkel ellátva látott napvilágot.

A lap címében jelzett „egyetemes literatúra” a Figyelmező gya-

korlatában nem világirodalmat jelent, hanem kissé régiesen, tágabb, a tudományokat is magába foglaló értelemmel bír. Ez a felfogás mindazonáltal sok hasznos ismertetet közvetít. Így nemcsak Wordsworthszel ismerkedhet meg az olvasó, hanem Hegel munkásságával is, olvashat Pulszky angol utazásairól csakúgy, mint a francia romanticista iskoláról, nem utolsósorban Kazinczyról, Jósikáról vagy Amadéről. De még a sömörről is olvashatunk orvosi cikket, a leányvnevelés állásáról is értesülhetett a korabeli olvasó, s mi sem természetesebb, hogy jogi és gazdasági témák mellett sok a történeti tárgyú, melyek sorában a spa-

nyol forradalomról szóló ismer-
tetés, a „habsburgi ház története”
és Luther élete egyként szerepel.
A Figyelmező egyben a közlőny
szerepét is betölti, a híradásra
külön rovata van „Literatúrai
mozgalmak” címmel. A példákat
az 1837-es évfolyamból vettük,
még hosszan folytathatnók. Toldy,
Schedel néven, rendszeresen szere-
pel publikációival.

A Figyelmező, mely már koráb-
ban beszüntette megjelenését, csak-
úgy mint az Athenaeum, bár igé-
nyes orgánus volt, nem tudott
igazán népszerűvé válni (más kér-
dés, hogy éppen ezért, vagy talán
ennek ellenére sem). Toldy ter-
mészetesen — aki a szerkesztési

tevékenységgel egy időben kiterjedt munkásságot folytatott egyéb területeken, az orvosi tevékenység, a szövegkiadások, a Kisfaludy Társaság fundálása mellett már 1834-ben az Akadémia megbízásából megindította a Tudománytárt — a kritikai és elméleti fórum megszűnését nem tekintette örök időkre szólónak. 1847-ben alapította a Magyar Szépirodalmi Szemlét Erdélyi Jánossal együtt. Eme orgánum jellegét Erdélyi János személyisége és új típusú esztétikai felfogása határozta meg, ezért e kiadványt ma már hagyományosan az ő nevével kötjük össze. E körülmény mégsem feledtetheti egészen Toldy szerepét. Igaz, hogy

Erdélyi azzal, hogy a realizmust és a mindjobban előtörő népiesség fontosságát hirdette és fogalmazta meg, már az új, a Petőfi- és az Arany-nemzedék esztétikáját képviselte, művészi gyakorlatát indokolta elméleti síkon, így a Magyar Szépirodalmi Szemle valódi s időtálló kezdeménye az övé. Toldy ezzel szemben a klasszicizmus és az idealizálás híve, azon „eszményi” irodalomé, melyet Erdélyi végül is túlhaladottnak ítél meg. Toldynál a klasszicizáló eszményítés a nemzeti romantika művészi céljaiban látszik megvalósulni (az elméleti műveltség s a tulajdonképpen, a támogatott művészi irány effajta fáziseltolódása egyáltalán nem ki-

vételes eset). Mindenképpen a nemzedék- és korszakváltás jeleire ismerhetünk ebben az együttműködésben.

A jelzett nézetbeli elkülönülés egyúttal rávilágít Toldy pályájának lényeges sajátosságaira. Esztétaként és kritikusként ő annak az irodalomtörténeti periódusnak volt legavatottabb kifejezője és méltatója, melyet Kazinczy, Kisfaludy Károly és Vörösmarty nevével érzékeltethetünk. Már céloztunk arra, hogy Toldy jobban előtérbe helyezte — s ezt semmiképp nem vehetjük rossz néven tőle — Kazinczy korszakos jelentőségét, mint ahogy ezt az Auróra-kör irodalomfelfogása és gyakorlata, egyál-

talán Kazinczyhoz való viszonya, programjának jellege indokolná. Toldy nagy élménye a kortárs, a barát, a munkatárs Vörösmarty költői munkássága, nem véletlen, hogy első nagyobb igényű fiatalkori tanulmányát neki szenteli. Kisfaludy Károlyhoz munkássága elismerése mellett a mesternek kijáró tisztelet is fűzi. Irodalomtörténeti felfogásának középpontjában, ami az ifjúkori munkásságát illeti, ez a hármas áll, mégpedig olyan evidenciaként, amely évtizedeken át számára magától értetődőnek és megdönthetetlennek látszik. Ezért ismétlődik néha makacsul ama meggyőződésének kinyilvánítása, miszerint Kazinczy, Kisfaludy, Vö-

rösmarty után már csak epigonok léteznek, irodalmunk fénykora elmúlt. Ehhez a nézetéhez sokáig ragaszkodott, de később — a tények és az irodalmi közvélemény mind kevésbé figyelmen kívül hagyható befolyására is — elismerte, hogy Petőfivel és Arannyal irodalmi fejlődésünk új impulzusokat kapott.

Elmondható természetesen, hogy Toldy nem sorolható azon kritikusok, irodalomszervezők, irodalomtörténészek közé, akik szüntelenül haladnak korukkal, s hajlamuk volt az új jelenségek szüntelen befogadására. Ez a fajta nyitottság — ahogy ma mondanák — valóban hiányzott Toldyból. Ám amennyi-

re helyénvaló egy ilyen tulajdonság iránti igény, annyira ritka is e tevékenységi körben. Elegendő, ha Gyulai Pálra vagy Horváth Jánosra hivatkozunk ebben a vonatkozásban, de sorolhatnánk más példákat is, hazaiakat és külföldieket egyaránt. Így tehát Toldy érdemeinek méltánylásakor, mint más hasonló esetekben is, arra kell törekednünk, hogy elsődlegesen megoldott feladataira irányítsuk a figyelmünket, tudva természetesen tevékenységének esztétikai és szemléleti behatároltságáról. Toldy esetét, hogy így mondjuk: „súlyosbítja” az a körülmény, miszerint éppen az előbbinél is ígéretesebb „virágkor” kibontakozását nem

vette észre. Az a tény pedig, hogy Petőfit nem méltányolta, egyenest gondolkodásának progresszivitását vonta kétségbe, s így irodalomtörténetírásunk atyja olyan apaként szerepelt irodalmunk történeti hagyatékában, akit megtagadni ugyan nem lenne illendő, de magatartásával igazi büszkeségre sem ad okot. Pedig egy voltaképpen egyszerű művelődéstipológiai jelenséggel állunk szemben — amely egyébként nemcsak írókra és tudósokra jellemző —, amelynek lényege a személyiséget döntően meghatározó társadalmi és szellemi élménynek lényeges vonatkozásaiban egy egész élettartamot kitöltő determinációja. A társadalomban élő ember ál-

talában ilyen, magatartásjegyeinek jó részét, néha egészét, még nagy társadalmi fordulatokat követően is megőrzi; e tényezők magyarázzák egyébként a nemzedéki ellentéteket. Toldy nem tartozott a befogadó, nyugtalan gondolkodású kivételek közé; e tényt egyszerűen el kell fogadnunk.

Az ilyen típusú jellemteni adottságok természetesen nem elszigetelt térben hatnak. Aligha kétséges, hogy a fiatal Toldy képviselte irodalomfelfogást meghaladta az idő: e körülmény logikus következménye tevékenységének, szerepének módosulása. A kezdettől fogva érvényesülő s nagymértékben ambicionált szövegkiadási tevékeny-

ség a szüntelenül jelenlévő szervezői munkásság mellett mindinkább előtérbe lép. Ez életművének ama „időtlen”, valójában a magyar irodalom tanulmányozásának, tudományos vizsgálatának ama korszerű igénye, melynek egyik legfontosabb előfeltételét éppen a művek összegyűjtése, szakszerű kiadása teremti meg. Mármost, bármennyire eltérnek e kiadások a modern textológia ma érvényes gyakorlatától, mégis, mint elsők, minden további munkálat alapjai lehetnek. S ha hozzátesszük: Toldy szövegkiadásai mennyiségileg is számosak és terjedelmesek, s arányaikban magukban foglalják az akkori magyar múlt irodalmának

szinte minden területét és műfaját, aligha lehet eléggé méltányolni e nemben kifejtett munkásságának érdemeit. Toldy sokkal becsvágyóbb irodalomértő volt annál, hogysem megelégedett volna a pusztá szövegközlésekkel. Kutatásainak korántsem mellékes hozadéka irodalomtörténetírói munkája. E téren nem adta alább a nagy, összefoglaló monográfiáknál, korszakszintéziseknél. Tehette ezt azért, mert személyes erőfeszítései, kiadásai, anyaggyűjtése meghaladta e szaktudomány hazánkban akkoriban fellelhető egészét (nem említjük e helyütt az olyan, irodalomtörténetileg, műfajtörténetileg is felfogható tanulmányokat Bajzától

Balogh Sámuelig, melyek egyébként nem történeti témákkal foglalkoztak, mint ahogy Kölcseynél is csak koncepcionálisan, s nem anyagszerűleg van jelen a magyar múlt irodalma). Toldy tehát joggal érezhette úgy, hogy a régebbi kezdemények és Pápay Sámuel munkája után az ő feladata a magyar irodalom történetének megírása. Módszereiről, teljesítményének jellegéről még külön is megemlékezünk.

E felismerés, valamint a körülmények módosulása pályáján is változásokat, hangsúlyeltolódásokat idézett elő. A szabadságharc utáni idő pályájának új szakaszként is felfogható. Az a szellemi-

ség, amelyet Vörösmartyval és Bajzával együtt képviselt, minden bizonnyal része volt annak a folyamatnak, mely politikai síkon 1848 felé vezetett, Toldy egyénisége azonban inkább a kiegyenlítés felé hatott. Ennek megfelelően 1848–49-ben komolyabb szerepe nem volt, inkább fékezni igyekezett azokban az intézményekben, ahol dolgozott — az Akadémián és az egyetemen — az események radikális irányba fordulását, szubjektíve minden bizonnyal eme intézmények normális működése érdekében. E magatartását az utókor bizonyára és érthetően nem tartja számon erényei között. Ám — s ez egyáltalán nem paradox helyzet —

irodalomtörténeti munkássága, tartalmilag és célját tekintve, végül is a nemzeti irodalom örökségének összegyűjtése és közkinccsé tétele, olyan törekvés, amely felhajtó erejét a reformkori szellemi és társadalmi, mondhatni politikai fejlődésnek köszönheti. Ha kifogást emelhet az utókor, azt inkább azzal tehetné, hogy Toldy oly elszántan és olyan módon őrizte ezt az örökséget, ami már nem tette lehetővé a tudományban és persze magában az irodalomban végbemenő korszakos változások súlyának és mi-
benlétének felismerését. Ezért historizáló módszerét joggal kifogásolja Erdélyi és Gyulai egyaránt. Az egykor oly feltűnően emelkedő

Toldy esetében is indító szakasz eszméihez való ragaszkodás — melyek alig változnak nála — az idők relativitásának háttérében óhatatlanul némileg avult, konzervatív színezetűnek tűnhet fel, pedig tevékenységének magva változatlanul érvényes.

Ezért mint tudományos tekintély némileg osztozni kényszerül abban a sorsban, amely az előző nemzedék bajnokainak kijár. S noha tudományos-közéleti munkája során kialakult egyeztető képessége erre bizonynyal alkalmassá tette volna, nem tartozott az irodalmi Deák-párthoz, ízlése és irodalomfelfogása távol állott a vezéregyeniségek munkásságának jellegétől.

Mindazonáltal a tőle választott körben folytatott tevékenysége megbecsülésnek örvendett, munkakedve és energiája pedig nem csökkent. Már 1850-ben megtartotta új érdeklődésének megfelelően, a *Culturzustände der Ungarn vor der Annahme des Christentums* című előadását, amely meg is jelent. Ugyanebből az időből származik *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt* című közleménye is. A különböző szövegkiadások már 1848 előtt is jelezték történeti érdeklődését, de akkor még nagyobb szabású irodalomtörténeti művet nem írt. A nagy összefoglalás terve e korszakban sem valósult meg egykönnyen. Két említett munkája

előkészületül szolgált, sőt része volt anyagában *A magyar nemzeti irodalom története* című művének, amely első ízben 1851-ben jelent meg Pesten, s két további kiadásban is napvilágot látott. Elképzelése szerint a *Culturzustände* nyomán haladt volna előre a kiterjedt anyag tárgyalása, mai terminológia szerint művelődés- és eszmetörténeti alapokon kívánta kifejteni — ezek részeként — irodalmunk történetét. Hamar nyilvánvalóvá lett, hogy ez az igény eltúlzott; lényegében — az ő megjelölése szerint — az ó- és középkori magyar irodalmi fejlődést tartalmazza. Ezután még mindig a nagy koncepció megvalósításának szándékával, né-

hány fontosabb téma feldolgozásához fogott.

Ilyen — lényegi elképzeléseihez végül is visszakanyarodó kitérőnek nevezhető — kezdeményezése a töredékben maradt *Újkori magyar nemzeti irodalom történetéhez* című munkája. Bizonyos értelemben *A magyar költészet története* című műve is kitérőnek fogható fel, bár ez testes munka (1854-ben jelent meg), s Kisfaludy Sándorig tárgyalja a magyar költészet fejlődését. *A magyar nemzeti irodalom története* a későbbiekben nem abban a formában valósult meg, ahogy eredetileg tervezte, hanem rövidebb összefoglalásként, mint tankönyv „rövid előadásban”. E munkája Pesten

jelent meg 1864—65-ben, a második kiadás (két kötetben) 1868-ban, sőt halála után, Gyulai kiigazításai-val egy kötetben is kiadták (1878). E tankönyvnek tudománytörténeti érdemei vannak, hiszen az első a maga nemében; a magyar irodalom történetével való rendszeres foglalkozásra, a magyar irodalom hagyományával való megismerkedésre kiválóan alkalmas. A „Toldy”, ahogy annak idején emlegették, számos diákévjáratot ismer-tetett meg a magyar irodalommal. Végeredményben ezzel a könyvvel emancipálódott a magyar irodalom iskolai tananyagként. Hogy ez a funkció milyen fontos és mennyire méltánylandó, arra példa

lehet a tanárkodó Arany hasonló elképzelése. Toldy, mint praktikus elme, tudatában volt annak, hogy az irodalomoktatáshoz segédanyagok is szükségeltetnek. Ennek megfelelően gondoskodott elkészítésükről és megjelenésükről.

Így jelent meg a *Magyar Chrestomathia* 1853-ban, illetőleg folytatása 1855-ben. Két kötetben összeállította a *Magyar költészet kézi könyvét*. Az első kötet a Toldytól bevezetett felosztás szerint a mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig közöl szövegeket, a második Arany Jánosig jut el; e tény már Toldy szemléletének némi módosulását is jelzi. E kiadvány érdeme a szemelvények, jegyzetek, életrajzok

egységes kompozíciójában jut kifejezésre; Toldy ebbéli erényei már korábbi antológiájában, a *Handbuch*ban is nyilvánvalóak voltak. Talán még e két műnél is jelentékenyebb vállalkozás (bizonyos értelemben módszertani összegzése is az előzményeknek) az 1868–69-ben, kiadott *Irodalomtörténeti olvasókönyv*, amely egyik alapműve a korabeli magyar irodalmi műveltségnek. Effajta kiadványaira a megbízhatóság, alaposság, az adatokkal, tényekkel szembeni gondosság jellemző. Toldy szinte egy egész intézményt pótolta ez irányú tevékenységével.

Élete fő műve lehetett volna a *Kazinczy Ferenc és kora* című mono-

gráfiája (1859 — 60), amely azonban sajnálatos módon befejezetlen maradt. Toldy, mint történeti kategóriákban gondolkodó szakember, némileg ellentétben az irodalmi harcoktól és aktualitásoktól befolyásolt kortársaitól, mélyen átérezte Kazinczy újításának, organizációs munkájának korszakos jelentőségét, azt a tényt, hogy az új magyar irodalom kezdetén Kazinczy alakja és munkája áll. Toldy munkássága révén lett magától értetődő e felismerés, mondhatni iskolás könyvekbe illő, mindazonáltal nem kevésbé igaz közhely. Toldy ezt a hatást, a pályára lendítő erőt személyesen is átélhette, bizonyos vonatkozásban nemzedéki élmény-

ként is kodifikálhatta, éppen ő, az elmélet és történet embere. Annál furcsább, hogy Kazinczy kezdeményének szerepét azóta többen is megkérdőjelezték, egy időben valóságos divat volt ezt tenni.

Noha Toldy munkásságával kapcsolatosan szinte egyöntetű az a megállapítás, hogy inkább a történeti folyamatok feltérképezése és dokumentálása volt első rendű érdeme, s kevésbé jeleskedett (s olykor bizonytalan is volt) a sajátlagos esztétikai minőségek megállapítása terén. Mint irodalomtudós, mindezzel együtt, mondhatni abszolút tekintélynek örvendett. Egyetemi előadásai voltaképpen előkészületei voltak összefoglaló munkáinak

(bár forma szerint eleinte az esztétika és az egyetemes irodalomtörténet magántanára volt az ötvenes években, a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává 1861-ben nevezték ki), óráit nemcsak nagyszámú hallgatóság, hanem más, értelmiségi foglalkozású érdeklődők is látogatták. Ekkor, különösen az abszolutizmus éveiben, hozzájárult a patinás reformkori hagyatéknak, az a „lelkes hazafias szellem”, amely áthatotta előadásait. Rendes tanári kinevezésével együtt lemondott akadémiai hivataláról, hogy idejét előadásainak, s összefoglaló munkái befejezésének szentelhesse. Ebben az évtizedben szerkesztette (s szorgosan publikált is

benne) az Új Magyar Museum című folyóiratot, amely a magyar tudományos élet orgánusaként 1850 és 1860 között jelent meg.

Toldy, miként ez az érdeklődés a reformkori írókra s egy ideig később is jellemző volt, élénk érdeklődést mutatott a nyelvtudomány iránt. Közvetve e területet érintette a magyar—német orvosi szótár megalkotása is. A nemzeti irodalom nyelvi alapjainak kimunkálása mint feladat, sokkal szorosabban érintkezett az irodalom ügyével, mint manapság, a szigorúan szakosított tudományágak esetében. Ilyen irányú kiadásai, illetőleg tanulmányai közül ki-

emelendő a *Reguly-album* (1850), melybe cikket írt a finn—magyar nyelvrokonság kérdéséről. Toldy volt az, aki kiadványaiban, akadémiai tevékenységében s az iskolákon keresztül végképp érvényesítette Révai Miklós rendszerét, Verseghy felfogásával szemben. Közismert, hogy milyen vitákat folytattak a jottisták és ipszilonisták annak idején. Toldy e tekintetben Révai és Kazinczy álláspontját tette véglegessé. A Kazinczy-hagyatékhoz való ragaszkodását példázza az is, hogy amikor a hetvenes évek elején a neológiát egyesek újból támadólag célba veszik, Toldy szenvedélyesen védelmébe veszi Kazinczy újítását.

Egész tevékenységének summáját nehéz lenne e helyütt megadni. Idősebb korában az a vélemény alakult ki, miszerint Toldy első-sorban „agitátora” volt a magyar irodalmi műveltségnek, s munkásságának jellegét és irányát ez a körülmény szabta meg. Tágabb körben kiadásaival és összefoglaló munkáival cselekedett ez ügy érdekében, közvetlenül pedig egyetemi előadásaival igyekezett ezt a célt szolgálni. 1861-től, amikor a magyar nyelv és irodalom rendes tanárává nevezték ki, valódi nevelő egyéniségnek mutatkozott, sok tehetség kibontakozását segítette. Szinte magától értetődő, hogy a kiváló szervező 1863—65 között a

bölcsészeti kar dékánja volt. Ám nemcsak a különböző hivatalok, tisztségek, címek jelezhetnek elismerést, illetőleg akkor fejeznek ki igazi méltánylást, ha az érdemek a hozzáértők valamiféle közmegjegyzésén alapulnak. Toldy esetében ez nyilvánvalóan megvolt, noha munkásságának haszna mellett annak behatároltságát már a kortársak is világosan látták. Mindezzel együtt méltán kapta meg az elismerés olyan külsőséges, de korántsem lebecsülendő megnyilvánulásait, mint aminő az Akadémiától és a Kisfaludy Társaságtól kezdeményezett, Toldy fél évszázados munkásságának ünneplése, hogy a királyi tanácsosi cím mellé meg-

kapja a Lipót-rend lovagkeresztjét. Talán emelkedettebb szemszögől mindez csekélység, sőt egyenest a hivatalosság kétes értékű ceremóniális aktusa; az érintett személy szemszögéből méltónak érzett betetőzés. Az a gesztus pedig, amelylyel a törvényhozás 1871-ben, a fél évszázados munkásság évfordulója alkalmából 4000 forint évi díjat rendelt Toldynak (tekintélyes összeg az idő tájt) „nemzeti ajándékul”, hogy teljes erejét az irodalomtörténetnek szentelhesse — alighanem olyan példa a múltból, melynek inkább hiányát érezzük az újabb időkben, s nem ad restellkedésre okot a körülmény, hogy az a parlament ilyen módon fejezte ki

elismerését Toldy személyén keresztül a nemzeti tudománynak.

Toldy Ferenc 1875. december 10-én hunyt el.

Ha az itt vázlatosan jelzett életpályát áttekintjük, egy olyan egyéniséget látunk, akinek útja szinte törvényszerűen vezet a nyugtalan és ambiciózus kezdéstől a megállapodottságig és az elismerésig. Persze emögött ott van a kor, amely a személyes életkortól függő magatartásformákat is messzemenően befolyásolja. Toldy a reformkorszak első nagy virágzásának eredményeit viszi át a következő időszakba, amely az idők folyamán természetes módon „klasszicizálódik”. A kiegyezés kö-

rüli időkben mindaz, ami egykoron újíto tett volt, immár számbaveendő, leltározandó, osztályozandó hagyomány, iskolai tananyag. Az intézményszervezések és -alapítások lendületes ideje is elmúlik; ezek megszilárdulnak, tekintélyessé válnak, hivatalt, rendszeres és dotált elfoglaltságot tudnak nyújtani. Végbemegy tehát az a típusú polgári-nemzeti konszolidáció, mely az egész történelmi fejlődésre jellemző. Mindezek alapján és mindent összevetve Toldyt sikeres embernek tudjuk elképzelni, legalábbis ami a sikernek funkciókkal, rangokkal, hivatalokkal kifejezhető jegyeit illeti. Ebben a tekintetben Toldy pályája egyenesvonalúbb,

mint a költőké és az íróké, gondolkunk arra, hogy még Jókainak is tovább kellett várakoznia, míg személyes élete ebben a vonatkozásban „egyenesbe” került. Valójában természetesen ezt az életpályát sem kerülték el a gondok, bajok, mint másokét. Csak éppen Toldynak nincsenek oly jeles életrajzírói, személyisége egyébként sem került úgy előtérbe, mint a szépírók esetében. A különböző emlékbeszédekből, portrékból és egyéb méltatásokból szükségképpen hiányzik a biográfiai részletezés. Azt azonban tudjuk, hogy egy időben anyagi gondokkal küszködött. Első felesége, Hinka Mária és második felesége, Tarnóczy Ida

1836, illetőleg 1842-ben meghalt. 1843-ban feleségül vette Mojsisovics Augustát.

Különösen súlyos csapás volt számára a barát, munkatárs, költő példakép, Vörösmarty halála. Az a szoros kapcsolat, amely kora nagy költőjéhez fűzte, életének egyik alapélménye volt, s e tény bizonyára szubjektíve is befolyásolta abban a vonatkozásban, hogy Vörösmarty korát tartotta a magyar irodalom felül nem múlható csúcspontjának. Ez az elfogultság, ha szorosan szakmai szemszögből hibáztatható is, emberileg teljesen érthető.

Munkabírásáról, lankadatlan szorgalmáról kiterjedt, hatalmas arányú munkássága tanúskodik.

Egyéniségéről, magánemberi mivoltáról csak szórványos, illetve közvetett ismereteink vannak. Ezek azonban — e munkában csak éppen jelezni sikerült —, miután javarészt vele személyes ismeretségben levő kortársaktól származnak, hitelesnek tekinthetők. Gondolkodását, terveit, irodalmi ízlését, a kor irodalmi viszonyait illető vélekedéseit tekintve gazdag forrásanyaggal szolgál Bajzával folytatott levelezése, amely korszerű kiadásban látott napvilágot. A triumvirátus e tagja is, Toldy ifjúkorától kezdve bizalmas barátja, tragikus módon távozott az élők sorából.

A szellemi légkörről, mely szűkebb környezetében uralkodott, fi-

gyelemre méltóan, s művelődésszociológiailag is tanulságosan vallanak a gyermekei pályafutására vonatkozó tények. Fia, Toldy István, tehetséges és jeles drámaíró, publicista, prózaíró, a francia romantikus irány követője és elkötelezettje. A politikában a Deák-párt elveit hirdette, egyébiránt szabadgondolkodó volt, a klérus, kiváltképpen a jezsuiták nagy ellenfele. Két évvel fiatalabb öccse, László viszont egy ideig pap volt, később a székesfőváros főlevéltárnoka lett, számos történelmi és földrajzi tárgyú szakmunkát adott ki, szerkesztette a Főváros című hetilapot, mellékesen Molière-t is fordított. Idősebb nőtestvérük az egri angolkisasszo-

nyok intézetének tanárnőjeként tevékenykedett, később a leánynevelő intézet főnöknője lett. Az itt megmutatkozó szellemi spektrum meglehetősen ellentmondó: a harcos antiklerikális, a hivatalnokká lett pap és az apáca egyként feltalálható benne; ám ez a kor, a maga liberalizmusával még az éles véleménykülönbségek esetében is toleráns tudott maradni. A szűkebb családi környezett efféle világnézeti megosztottsága abban az időben nem tartozott a ritka esetek közé. Egy bizonyos: Toldy leszármazottai használni tudó és akaró emberek voltak. S bizonyára ez a mentalitás volt számukra a legértékesebb apai örökség.

A HANDBUCH

Toldy talán legjelentősebb vállalkozása a *Handbuch der ungrischen Poesie* című kétkötetes antológiája. Fontossága elsősorban nem szorosabb szakmai érdemeiben jelölhető meg, hiszen a pályakezdő tudós ekkor nincs birtokában azoknak az ismereteknek, melyek egy irodalomtörténeti koncepciót megalapozhatnának. Még csak nem is az antológia propagandisztikus küldetésére gondolunk, hiszen ez — bármennyire is indokolt és időszerű a magyar irodalom esetleges külföldi megismertetése — abban a

formában, ahogy a Handbuch napvilágot látott (a különböző darabok vegyes, német, illetve magyar nyelvű közlése) már eleve egy sajátos közönséghez szól, tehát azoknak, akik már valamelyest járatosak a magyarban „Für Jene sowohl die bereits einige Fortschritte in dieser Sprache gemacht” — ez pedig aligha jellemző akár a német nyelvű országokra is. Ami a kiadvány igazi hasznát illeti, amely Fenyéry Gyula (Zádor, illetve Stettner György akkoriban használt álneve) közreműködésével készült (in Verbindung mit Julius Fenyéry), az elsőrenden a válogatás tényében mutatkozik meg. Az antológia áttekintése után nyugodt

lélekkel megállapítható, hogy csekély kivétellel (pl. Szász József e második kötetben) olyan költők szerepelnek a válogatásban, akiket modern szempontból összeállított antológiák is vállalhatnának.

Tovább menve: a kiszemelt költemények is jó ízléssel vannak eltalálva, ami annál is inkább figyelemre méltó, mert a század húszas éveinek második felében még korántsem nyilvánvaló, hogy az irodalomtörténet távlatában a kor élő irodalmából mi fog maradandónak bizonyulni. Aránytalanságok természetesen előfordulnak, de ezek oka meglehetősen kézenfekvő. Nyilvánvaló például, hogy a Ka-

zinczy-versek magas oldalszáma az irodalmi vezér tekintélyének, s annak a hangsúlyozott vonzalomnak köszönhető, melyet Toldy Kazinczy iránt érzett. A mai olvasó talán csodálkozik, hogy Kölcsey költeményei között a *Himnusz* nem szerepel, aminek bizonyára szemléleti okai vannak — annál sikerültebbnek találhatja a Berzsenyi-válogatást. A régebbi irodalomból közzétett versek, illetőleg szemelvények is kiállnák az idő próbáját, elegendő ebben a vonatkozásban egy listára szorítkozni: Amadé, Balassi, Beniczky, Csák Demeter, Faludi, Koháry, Liszti, Rimay, Erdősi (Sylvester), Gyöngyösi, Tinódi, Zrínyi. Érthető a

latinul verselő Janus Pannonius kihagyása; a nemzeti nyelv alapszempon t Toldy irodalomkonceptiójában. Ha mindenkor hozzávesszük, hogy a korai, nem szépirodalom-centrikus összefoglalásokat figyelmen kívül hagyva, pusztán elszórt utalásokra hagyatkozhatott, s Pápay Sámuel munkája volt a legújabb, melynek anyagára támaszkodhatott: Toldy (és részben Fenyéry) teljesítményének értéke még inkább kiemelődik.

Ami a Függelékben (Anhang) közzétett német fordításokat illeti, ezek jórészt esetlegesek. A fordítások nagyobbik része Majláth Jánosnak köszönhető; az ő némiképp finomkodó stilizáló hajlama egy-

hangúvá teszi a német szövegeket. Rajta kívül találhatunk átültetéseket Trettertől Paziaziig, Ludwig Petztől, s még néhány alkalmi fordítótól. A fordítások művészi értékéről időszerűtlen lenne ma már elmélkedni. Elegendő egyetlen példa, egy közismert költemény (Berzsenyi: *Osztályrészem*) fordításának Majláth gróftól származó első strófáját idézni:

Ich steh' am Ufer, ziehe ein die
Segel,
Habe der Winde Stürme kühn
bestanden,
Wirbel, Gefahren, viele Tausend
haben
Hart mich bedrängt.

A *Handbuch* hasznosságát bizonyára növelik a különböző életrajzi összefoglalások, rövid portrék. Ezeknek ebben a korban forrásértékük is volt. A megfelelő életrajzi adatok összegyűjtése, a megjelent művek felsorolása korántsem tartozott az egyszerűen elvégezhető feladatok közé, nem is szólva egy bizonyos értékelő igényről, melyet Toldy érvényesíteni szükségesnek tartott. Még Kazinczy esetében sem, akinek pályájáról egyébként olyan összefoglalást adott, melynek lényeges megállapításai ma is szerepelhetnének bármely irodalomtörténeti kézikönyvben. Igaz, hogy a portré megírásakor már támaszkodhatott a *Pályám*

emlékezetének a Tudományos Gyűjteményben megjelent részeire, s Kazinczyt egyébként is sokan ismerték, s munkáját számon tartották. Az antológia kiadóira, elsősorban Toldyra jellemző, hogy a második kötet végén *Nachträge und Berichtigungen* jelzéssel kiegészítések találhatók, itt még a bibliográfiai utalásokat is kiegészíti a nyomtatás közben megjelent, illetve tudomására jutott adatok, kiadások közlésével. Így például a Ráday Pálról szóló ismertetést Kazinczy időközben napvilágot látott történelmi tárgyú dolgozatával egészíti ki (Minerva, 1827). Filológiai vizsgálódást is kellett végezni, bizonyosság erre Tinódi

Zsigmond király és császárnak chronikája és lölt dolgai című munkája, amelyről azt olvashatjuk: a nyomtatás és a kiadás helyének megjelölése nélkül jelent meg; 1552-ben keletkezett, ahogy ez a záróversszakból kiviláglik; nem szerepel írásainak gyűjteményében, eddig még senki sem hivatkozott rá, megtalálható a pesti Nemzeti Múzeum könyvtárában.

A második, az újabb irodalommal foglalkozó részben kortársi értesülésekre is hivatkozik. E körből is hadd említsünk egy példát. Helmeczy Mihályról szólva megemlíti, hogy a tizes évek végén nagy külföldi utazásra készült, ez alkalomból több európai nyelv

megtanulására szánta el magát, fordított olaszból, franciából, angolból, spanyolból. Abban már szinte némi malíciát érzünk, miszerint e nagy készület egyetlen eredménye „nur die Episode von Sophronia und Olind aus Tasso”, amely az Auróra 1822-es évfolyamában jelent meg.

AZ AURÓRA ÉS A FIGYELMEZŐ

Szellemi fejlődésének egyik legfontosabb dokumentuma az 1861-ben az Akadémián elmondott, Bajza Józsefet méltató emlékbeszéd. Toldy és Bajza szoros barátsága, együttműködése olyannyira párhuzamossá avatta tevékenységüket évtizedeken át, hogy Bajza portréjának megrajzolásával szükségképpen a magáét is megrajzolja.

1819-ben kerülnek az egyetem ugyanazon „osztályába”. Toldy a mozgékonyabb személyiség, mindvégig ő a triász (Vörösmarty,

Bajza, Toldy) szervező egyénisége. S noha bizonyára kevésbé eredeti, mint két társa, kezdeményező képessége kétségbevonhatatlan. Pedig az a műveltségi alap, amely mintegy kiindulási szintje irodalmi pályájának, még meglehetősen heterogén jellegű, s számos, ez idő tájt már avult elemet is tartalmaz. Bajza hagyományosabb nemesi műveltségében nagyobb szerepet játszottak az ókori klasszikusok, az elmélyülő, kissé zord ifjú nyitja meg Toldy számára az utat a rómaiak felé: „Új világ nyílt meg előttem általa, s összejöveteleink tárgya nem játék s hivalkodás volt, hanem a két rómainak [Livius, Cicero — W. A.] együttolvasása

voltak, s még mind az ő [ti. Bajza] segedelmével.” Toldy e helyütt hivatkozik kedvelt ifjúkori olvasmányaira: „... engem a francia irodalom — az egy, melybe otthon bévezettek — s különösen Fénelon s Marmontel, s ezek mellett a könnyű Florian bájai tartottak elfogva.” Erősen XVIII. századi olvasmányok ezek, Fénelon e század közepén élte magyarországi népszerűségének virágkorát, s Marmontel a testőrírók egyik kedvelt szerzője.

A pesti piaristák épületében levő könyvesbolt jelentette a korabeli magyar irodalommal való megismerkedés lehetőségét. Kis István, az öreg könyvárus előszeretettel

invitálta be a boltjába a nézelődő diákokat. Mit látott az ifjú Schedel e könyvesboltban a magyar irodalom alkotásai közül? „A sok regény mellett egy-egy Virág és Vitkovics, Dayka és Himfy s a Kazinczy elegáns kiadásai kapták meg figyelmünket, s valami a nemzeti önérzethez hasonló sejtelem fogá el kebleinket, midőn Zrínyi kiadását pillantók meg!”

Az egyetem irodalomtanára, Czinke Ferenc Toldyból és Bajzából egyaránt ellenkezést vált ki, a megrögzött ortológus keményen mennydörög Kazinczy ellen. Szorosan a magyar irodalmat illetően szinte semmit sem tanulnak tőle, s csak azt írják javára, hogy felhívta

figyelmüket Pápay Sámuel munkájára (*A magyar literatura esmérete*, 1808), mint irodalomtörténeti forrásműre. Pedig ekkor már ismerik Révai és Verseghy vitáját, kapcsolatban vannak a fiatalokat pártfogoló Virág Benedekkel. S vitázó kedvüket éleszti a fiatalságra nagy hatást gyakorló, a magyar nemzeti önérzetet oly lelkesen tápláló Boldogréti Vig László (Horvát István) szelleme.

Már e futólag jelzett tényekből nyilvánvaló, hogy Kazinczy jelentőségét, ha talán nem is az emlékbeszédben megfogalmazott érett, letisztult módon, mélyen átérezték. „Kazinczy reformja a legnagyobb jótétemény vala költészetünkre

nézve, sőt ennek sine qua non-ja, történelmileg szükséges, teljesen jogos magában véve is, de nem a maga kizárólagosságában.” Az idézett mondat vége azokra az elvszerűen indokolható, de az értéktételekben mégsem teljesen valós megfogalmazásokra utal, mellyel Kazinczy és iskolája Csokonai, illetőleg Berzsenyi művészetét illet. Kazinczy szerepének ez a fel fogása párosult annak megértésével, miszerint Kisfaludy Károly fordulatot hozott irodalmunk fejlődésében: „ . . . kiindulást a külső életből vett s emellett csonka műveltsége az új irodalmakon alapuló lévén, mindenütt, tehát a lírában is az eszményiség s az óklasszikai

formák született ellenese volt.”

A klasszika és a romantika ma már oly magától értetődő ellentétéről van szó itt, s ráadásul arról is, hogy itt nemcsak két művészeti stílus, hanem két művelődési típus is megütközik egymással.

Az már persze Toldyra jellemző, hogy míg Kisfaludy és az Auróra köre bizonyos tiszteletteljes távolságtartással viseltetik Kazinczy művészeti programja, személyisége iránt, addig az egyeztető hajlamú Toldy barátságosabb kapcsolatokat ápol az öreg irodalmi vezérrel. Alkatának ezek a vonásai teszik alkalmassá irodalomtörténeti szempontok alkalmazására. Bármennyire híve is valamely iránynak,

csoportnak, programnak, kizárólagosan nem kötelezi el magát. Az is jellemző rá, hogy 1822 júliusában, amikor az új irodalom közlönye az Auróra lett, ő, a fiatalabb viszi el Kisfaludyhoz a félszeg és sérülékeny Bajza költeményét: „Az egy júliusi estve vala a nevezett évben, midőn »Esthajnal« című dalát Kisfaludynak én nyújtottam által.”

Az Auróra körében a mesternek, Kisfaludynak sokkal nagyobb volt a befolyása, mint ahogy azt irodalmi köztudatunk számon tartja. A megjegyzés, melyet idéztünk, hogy tudnillik Kisfaludy nem rendelkezett a Kazinczyéhoz mérhető klasszikus műveltséggel, mit sem változtat azon a szellemi hatáson,

melyet ifjabb társaira gyakorolt: „Mind Kisfaludy Károly tanulságos társalkodása, mely mindig vagy a maga, vagy a körülötte sereglő ifjabb nemzedék művei felett folyt, és sokszor mélyreható fejtegetéseket eredményezett a mester részéről, mind esztétikai munkák olvasása, különösen a Herder és Lessing írásaié, mely utóbbinak tanulmányozását szinte Kisfaludy sürgeti vala, reánk döntő befolyást gyakorlott...” Kiviláglik e sorokból egy jellegzetes, esztétikailag a lessingi hagyatékra támaszkodó, ez idő tájt szinte kanonizáltnak nevezhető felfogás ötvöződése a következő évtizedben oly jelentékennyé növekedő, a nemzeti romantika és

a népiesség nézetrendszerét alapvonalaiiban meghatározó herderi tanításokkal.

Talán nem véletlen, hogy a Herder történetfelfogását érvényesítő Kölcsey (*Nemzeti hagyományok*) példája szorosabban széptani vonatkozásban inspirálónak bizonyul az Auróra kör fiataljai számára. Toldy 1828. augusztus 18-i levelében írja Bajzának: „Én azt tartom, hogy Lyrikánkat úgy kellene a népdal útmutatása szerint művelni, mint Kölcsey teszi: így Lyránknak saját hangja lesz, s ez után kell törekednünk.”

Toldyék természetesen nemcsak az elmélet síkján sorakoztatták fel elképzeléseiket, nagyon is tudatá-

ban voltak bizonyos pozíciók, orgánumok fontosságának. Ezért hangzik oly magától értetődően a megfogalmazás az emlékbeszédben, hogy amikor a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése „Vörösmarty kezeibe ment által... ezen akkor egyetlen tudományos orgánum hatalmunkba került”. Ez 1827-ben történt. A kor nagy irodalmi polémiájában, noha Bajza álláspontjával egyetértett, a Conversations-lexikon pörében nem vett részt, egyeztető hajlamainak bizonyára javára vált, hogy ez ügyben nem szerzett ellenségeket: „Én nem valék akkor a hazában, s távolról, a Szajna partjairól nézve az irodalmi háborút, arra semmi-

némű befolyást nem gyakoroltam
...” Az úgynevezett Pyrker-pör-
ben azonban, az érsek művének
magyarra fordításáért, szemrehá-
nyást tesz Kazinczynak, bár később
némileg szégyenkezik a „szent
öreg” megtámadása miatt.

Toldy, s egész irodalmunk szem-
szögéből jelentős év az 1837-es.
„1837-ben új tért alkotott magá-
nak a három barát, kit a közönség
mindinkább együtt látni megszo-
kott: Bajza, Vörösmarty és én,
midőn az Athenaeumot alapítot-
tuk meg.” Az Aurórában vitt
szerep, Vörösmarty szerkesztői
munkája a Tudományos Gyűjte-
ményben, a Bajza-féle Kritikai
Lapok egyként mutatják, hogy a

„közönség” miért látta mindinkább együtt a triász tagjait. Toldyra feladatként a Figyelmező — az Athenaeum kritikai hetilapja — szerkesztése jutott: „... Figyelmező magamra bízott teljes önállósággal.” Az Athenaeum jelentősége, szerepe, küldetése ma már irodalomtörténeti tény. Tény azonban az is, hogy az az erőkoncentráció, amely a különböző akadémiai és egyéb posztok meghódításával a triász kezeiben összpontosult, ellenkezésre ingerelte azokat, akik az irodalmi életben nem jutottak hasonló tekintélyhez. A mából visszanézve kimagaslik, s szinte minden vonatkozásban beigazolódik az az irány, melyet a

triász jó másfél évtizeden át a különböző fórumokon képviselt, ám mégis érthető, hogy (Toldy megfogalmazásában) „A békés, tisztázó, építő irányú program mindamellett egy egész hadát zúdította fel a rejtett bosszúnak, a rossz-akaratra”. Úgy tetszik, az irodalmi életnek az ilyen ellentétek vonatkozásában megvannak a maga állandónak tekinthető törvényei. Az Athenaeum körének e támadások, melyek sorában sok volt a konzervatív beállítottságú, keveset ártottak, noha hozzájárultak a triász elkedvetlenedéséhez, s így közvetve a folyóirat megszűnéséhez. Kárt ezek az éles polémiák azzal okoztak, hogy jobb sorsra érdemes

sok tekintetben korszerű gondolkozású, „elégedetlen” fiatalok (mint például Csató Pál) is az ellenfelek csoportjához csapódtak, s ezzel az irodalmi életben való boldogulásukat megnehezítették.

TOLDY ÉS A KISFALUDY TÁRSASÁG

A reformkor irodalmi életében figyelemre méltó szerepe volt a Kisfaludy Társaságnak, amely fokozatosan szinte párhuzamos Akadémiává nőtte ki magát, egyre nagyobb presztízzsel rendelkező művészeti, szorosabban irodalmi (s részben irodalomtudományi) intézménnyé. A rendkívül mozgékony szellemű és jó gyakorlati érzékű Toldy természetesen a kezdeményezők közé tartozott. Talán nem árt tömören felidézni e társaság megszerveződésének történetét. Az egész vállalkozás tulajdon-

képpen a mester, Kisfaludy Károly emlékét megőrzendő kegyeleti aktussal indult, s művei kiadását, emlékműve felállítását célozta, pénzbeni adakozás révén. Volt ebben persze magasabb szempont is: „Egyetlen menedéke a nemzeti léleknek, egyetlen tere a nemzeti tevékenységnek az irodalom” — írja Toldy emlékbeszédében (*Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei*. II. Pest, 1872. 225.). Kisfaludy Károly szűkebb köre, amelyben Toldy eminens szerepet játszott, valóban mesterük gyakorlatában látta a nemzeti irodalom legméltóbb — és hatékony — kifejeződését.

Toldy a vezetője a „Kisfaludy Károly emlékére és munkáira

felügyelő társaság”-nak. E viszonylag szerény igényű és célú csoportosulásnak a tevékenységében akkor történik lényeges változás, amikor — s ez szerfölött ritka jelenség Magyarországon — a gyűjtésből tekintélyes összeg, az eredeti célok megvalósítására szánt summán túl, fennmarad, s ez valamiféle egyéb hasznos célra fordítható. Ekkor bukkan fel a jutalmazások, pályadíjak gondolata, s ezzel máris irodalmi intézménnyé válik az eredetileg alkalmi feladatra vállalkozó társulás. Így az 1831-ben megalakult társaság (amely aligha több egy társadalmi bizottságnál), „szép-irodalmi intézetté” alakul át, s jogállása a későbbiekben megszí-

lárdul, amennyiben hivatalosan „nyilvánosjogú intézetként” ismerik el. Kiteljesíti a társaság tevékenységét a kiadvány: a Kisfaludy Társaság Évlapjai, a pályadíjas munkák megjelenésének, recenzióknak stb. fóruma. A társaság tagjai között a kor majdnem valamennyi eminens írója szerepel, hogy a pályadíjas munkák között Arany *Toldija* is ott található — ez már önmagában is feljegyzésre méltó tény.

A Kisfaludy Társaság tevékenységének kiterjesztése körül Toldynak kezdeményező szerepe volt. A Magyar Szépirodalmi Szemle a körnek igényes, bár csak egy esztendeig fennálló folyóirata (1847

januárjától ugyanezen év végéig jelent meg hetenként) sem jött volna létre a társaság nélkül. E szépirodalmi és kritikai lap Erdélyi János (a szerkesztő) pályáján is fontos szakaszt nyit meg. Toldy Ferenc egyébként hosszú időn át igazgatója volt a társaságnak.

Toldy egyik — irodalomszemléletére jellemző — alapgondolata az az összegző megjegyzés, amellyel Kisfaludy Károly tevékenységét jellemzi: „Általa szép literatúránk nemcsak gazdagodék, s nemesüle: hanem ő volt drámánk alkotója, ő ada létet nálunk a novella — s elbeszélésnek, ő közelíté először a népköltészetet az ún. művészi költéshez . . .” Gondolko-

zó művészek, sőt egyenest az új iskola (a nemzeti romantika) magyarországi adaptálójának, újra-alapítójának tartja. Mindez természetesen nemcsak Kisfaludy Károly írói-költői munkásságának, esztétikai minőségeinek elismerését tartalmazza, hanem e tekintetben az Auróra körül szerveződő nemzedék tudatosan a valónál is magasabbra emeli Kisfaludy kezdeményezésének értékét — ebben a megállapításban benne rejtezik egyfajta iránymutatás, programszerűség is, amelyet Toldy mindvégig képviselt.

Az a kritikai irányzat, amely a társaság működése folyamán a kiadványokban kibontakozik, s ame-

lyet Erdélyi János is igyekszik megvalósítani a Magyar Szépirodalmi Szemlében (noha Erdélyi nézetei mindinkább különböznek a Toldytól megfogalmazott elvektől) lényegében a Bajzától is vallott kritikai szigor, a múltó aktualitások mulandó irodalmának, s az ezzel együtt járó hazafias dilettantizmus visszaszorítása, Kölcsey kritikusi magatartásának (nem feltétlenül ítéleteinek) folytatása.

KIADÁSAI

Toldy egész munkásságának egyik legfontosabb területe a szövegkiadás. Alighanem Révaiék és Kazinczy kezdeményét folytatja, azaz a tudatossággal, mely elődeit is jellemezte. A feladat, mely előtte állt, világosan körvonalazódott: addig, míg irodalmunk hagyatéka megbízható kiadásokban át nem tekinthető, amíg az elszórtan megjelent, netalán kéziratban lappangó alkotások a vizsgálódások számára hozzá nem férhetőek — addig irodalmunk történeti feldolgozásának nincsenek esélyei: következés-

képpen irodalmi örökségünk szám-
bavétele és közzététele elsőrendű
szükségesség. Toldy a rá jellemző
energiával látott neki e felismert
kötelesség teljesítésének, s szinte
könyvtárnyi kiadványt publikált.
Ám fáradozásának hozadéka nem
pusztán a kiadások önmagában is
tiszteletre méltó sora, hanem az a
körülmény is, miszerint a történeti
áttekintéshez szükséges anyag, rész-
leteredmény, filológiai járatosság
is e munkálatok közepette gyara-
podott, illeténcéppen irodalom-
történet-írói munkásságának egyik
módszertani támasza volt. El sem
képzelhető, hogy az irodalmi his-
tória tudományának e kezdeti
szakaszában akár Toldy teljesít-

ménye is létrejöhetett volna a kutatás és a feldolgozás e később már ritkábban, s akkor sem ily széles skálán megvalósuló párhuzamos-sága, kölcsönhatása nélkül.

A szövegkiadás, a textológia, s általában a kutatás módszertana sokat fejlődött a Toldy halála óta eltelt évszázadban. E helyütt inkább ebbéli munkálkodásának volumenét szeretnők érzékeltetni, támaszkodva első renden Greguss Ágost Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkásságát ismertető bibliográfiájára. E felsorolás minden bizonnyal némileg száraz olvasmány, ám a jelzés szintjén elkerülhetetlen, ha Toldy életművének súlyát valamiképpen mérni akar-

juk. Tulajdonképpen e körbe tartozik már két antológiája, a *Handbuch der ungrischen Poesie* és a *Blumenlese aus ungrischen Dichtern* is, a bennük megnyilvánuló áttekintő szándék, s életrajzi adatgyűjtés okából. E korai, jórészt még a magyar irodalom originalitását bizonyító, s céljaiban Kazinczy tübingai pályairatának intenciói nyomán haladó kiadványok érettebb, s immár a magyar irodalmi közízlést szolgáló változata a maga korában igen hasznos *Magyar Chrestomathia*. I—II. (Pest, 1853.). Nem szólunk most olyan típusú kiadványokról, mint aminő az Új Magyar Museum tíz évfolyama (1850—1860), s egyéb vegyes jel-

legű vállalkozásokról: a magyar írók műveinek Toldytól származó kiadását kíséreljük meg röviden számba venni, a teljességre még e téren sem törekedve.

Aligha tételezhető fel az, hogy kiadási terveinek koncepciója már a pályakezdekskor kialakult volna. Egész akkori munkálkodásának középpontjában az egykorú magyar irodalom támogatása állt. Semmiképpen sem véletlen, hogy először Czuczor Gergely *Aradi gyűlés* című művének kiadására kerít sort (amelyben okkal láthatja a *Zalán futása* témakörének egyik változatát). Ezt a kiadást követi az a kezdemény, amelyhez kapcsolódva a Kisfaludy Társaság

megalapításának gondolata is felötlött: a tisztelt mester, Kisfaludy Károly „minden munkáinak” gyűjteményes kiadása (1831, tíz kötetben). Ehhez a mintegy az irodalmi szervezőnek és vezető egyéniségnek emlékét megőrző vállalkozáshoz logikusan kapcsolódik Kazinczy Dayka-kiadásának újbóli ki nyomtatása Toldy részéről, majd Kazinczy eredeti munkáinak összegyűjtése. Kazinczy eredeti munkáit Bajzával együttműködve adta ki, két kötetben (1836, 1839), majd 1842-ben a levelezésből is megjelent három kötet. Kazinczy egész életművével azonban nem tudott megbirkózni, csakúgy mint ahogy tervezett nagymonográfiája Ka-

zinczyről végül is töredék maradt.

Ennek az időszaknak a kiadásai, azon túl, hogy mind az előző kor (Kazinczy), mind pedig az úton induló újabb nemzedék (Kisfaludy) meghatározó személyiségéhez való tudatos kötődést jelzik, még akár esetlegesnek is tekinthetők. A negyvenes évek első felétől kezdve azonban, abban a mértékben, ahogy a triász munkamegosztásából következően Toldy mindinkább a szorosabb tudományosság képviselője lesz, a szövegközlés is egyre szervezetebb jelleget ölt. A Nemzeti Könyvtár már olyan vállalkozás, amely tudatosan és többoldalúan bővíti az eddigi ki-

adások körét. Jelképesen Kisfaludy munkáinak újabb kiadásával indul, de ezt az akkoriban ritka érdekességnek számító (s tulajdonképpen felfedezését elősegítő) *Fanni hagyományai* követi (1843), s korszakos jelentőségű Csokonai munkáinak kiadása (1844) csakúgy, mint Vörösmarty 1847-ig megjelent munkáinak sajtó alá bocsátása. Ezt a sorozatot gazdagítják az említetteken kívül *Kis János poétai munkái*, *Kisfaludy Sándor és Faludi Ferenc minden munkái*. Az e sorozatban megkezdett kiadások folytatásának tekinthető az Újabb Nemzeti Könyvtár, melyet munkatársakkal szerkeszt. Néhány év alatt — nem említve most a külön-

böző ismételt kiadásokat — megjelennek *Zrínyi összes munkái* (Kazinczy Gáborral együttműködve), a *XVI. századbeli magyar történetírók* című kötet, *Esterházy Miklós nádor munkái*, továbbá *Bajza versei*.

Folytatható a sor a Magyar Remekírók gyémántkiadásával, és a Magyar Nemzet Classicus Írói köteteivel. Újabb írók és költők bukkannak fel, így Berzsenyi, Batsányi, Kölcsey, Gyöngyösi, Mikes, Verseghy és Virág Benedek. Mindez összesen 81 kötet, ami — egyedül vagy munkatársakkal — hatalmas szövegkiadói teljesítmény. S ezzel még nincs vége a lehetséges felsorolásnak. Toldy Ferenc komolyan vette azt a tényt, hogy a

nyelv- és irodalomtudományok összefüggő tudományterületet képeznek, s hogy ő a magyar nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen. Ennek megfelelően nyelvemlékeket is kiadott (*Nádor-kódex*, *Régi magyar Legendák*, *Magyar Szentek Legendái a Carthausi Név-telentől* stb.), sőt történeti kútfőket s közzétett, így például a *Sárospataki Magyar Krónikát*, *Baranyai Decsi János Magyar Históriaját*. Ilyen tárgyú kiadványai tizenhat kötetben kaptak helyet. Nem szólunk különböző vegyes tárgyú kiadványairól, pedig jelentékeny is akad közöttük, mint például Gaál György *Magyar Mesegyűjteménye*, melyet Kazinczy Gáborral közösen

adott ki, valamint az úgynevezett „hivatalos szerkesztésekről”, akadémiai évkönyvekről, almanachokról, értesítőkről. Együttvéve mindezek hatalmas munkabírásról, lankadatlan szorgalomról, a nemzeti irodalom és tudományosság mindenoldalú támogatásáról tanúskodik. Az irodalomtörténeti összefoglalások mellett, de korántsem azoktól függetlenül, ez irányú munkássága rajzolja ki teljes egészében Toldy tevékenységének rendkívüli érdemét. Nem látványos munka ez, méltányolni is inkább csak a szűkebb szakma képviselői tudják, az élő irodalommal közvetlen összefüggése nincs, noha nélkülözhetetlen az irodalmi tudat

egészséges működéséhez. Jellegénél fogva azonban ritkán kerül az érdeklődés középpontjába, a tudomány fejlődése pedig szükségképp háttérbe szorítja a bármily impozáns volumenű kezdeményeket. Talán ez is hozzájárult — bizonyosság erre a Toldyval foglalkozó hiányos és esetleges szakirodalom — ahhoz, hogy érdemei nemigen kaptak a teljesítménnyel arányos méltánylást.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÓ

A magyar költészet története című munkája, amely 1854-ben jelent meg, olyannyira magán viseli az előadás-formát, hogy még az „uraim” megszólítás is rendszeresen ismétlődik. Költészetünk történetét áttekintve okkal tér ki az úgynevezett „hunmonda” kérdéskörére. E tény szempontunkból elsősorban módszertanilag érdekes. Toldy lelkiismeretes és alapos kutató: részletesen felsorolja az akkor ismert forrásokat, magyarokat és külföldieket vegyest, amelyekben ez a téma valamilyen módon előfordul. Így

természetesen Kézai Simon mellett szóba kerül Priskosz rétor csak-úgy, mint Jordanes vagy Strabo, s összehasonlításokkal találkozunk az *Eddát* illetőleg, említi az ide vonatkozó szakirodalmat (Wenzel). A nevezett forrásokon kívül sok másra is utal, ami azt jelenti, hogy e kérdéskörrel (s mindegyikkel, melyet tárgyal) körültekintően megismerkedett. Nem feledkezik meg a forráskritikáról sem. Bizonyos kérdéseket azonban részben a tudomány állásától, részben saját nemzeti koncepciójától függően, egyáltalán nem érint. Így például mint magától értetődő ténnyt, elfogadja az egykori „hunmagyar” nép létezését; csak később módo-

sít, a finn—magyar nyelvrokonság elfogadása felé közeledve, ezen a felfogásán. Egyébiránt nem is eme őstörténeti probléma eldöntése foglalkoztatja, hanem elsősorban a mondakörnek azok az elemei, melyek bizonyos irodalmi érdekek bírnak, s amely hagyaték ebben a vonatkozásban költészeti örökségként is felfogható, mint ahogy az *Edda* vagy a *Nibelungok* esetében azzá is vált. Hogy anyagának ezt az irodalmi „magvát” jó szemmel ismerte fel, azt e mondakör későbbi költői feldolgozása, Arany János remeklése igazolja.

Az a típusú irodalomtörténet-írás, melyet Toldy művelt, a primer forrásokkal való találkozás

időszaka volt. Ennek megfelelően érdeklődése — s valószínűleg bárki másé is az ő helyzetében — az alapértelmezés fő vonalainak megállapítására összpontosult. Így az árnyalatok kiemelésére kevés lehetősége volt, sőt viszonyító pontok hiányában ez nem is igen lett volna elvárható. Ez az idő, a közkeletű megállapítás értelmében, az irodalomtörténet-írás úgynevezett „naiv” korszaka volt, amikor a művek, különösebb értelmező áttétel nélkül mintegy magukat ajánlották, a tudós rendszerével az evidenciákat állította előtérbe. Ennek az eljárásnak természetesen vannak kockázatai. Toldy elhíresedett esete, amikor az egyszerű

olvasóra jellemző tévedésbe esik, s nem ismeri fel az írói fogást, az alkotás mesterségbeli kellékét. A *Fanni hagyományairól* írja, Kármán munkásságát fejtegetve: „Még egy rejtélyes eredetű, csodálatos művet vettünk az ő kezeiből, melyből nem tudjuk mennyi belőle övé, mennyi azon széplelkű szerencsétlen nőé, ki Kármán iránti szerelmének áldozatja lett.” Mint az Uránia valamelyik feltételezett olvasója, aki a műbe belefeledkezett, az ifjú hősnőt valóságos személynek, sőt szerzőtársnak véli, a vallo-
mások fikatív megtalálóját az író személyével azonosítja. Tehát elhiszi azt, sőt komolyan veszi, amit az író az olvasóval sajátlagosan mű-

faji okokból, az olvasás tartamára el akar hitetni. Az ilyenfajta félreolvasások nyilván a megfelelő előzmények (életrajzi kutatások műfajtörténeti áttekintések) hiányából következnek.

Csak példaként ragadtuk ki ezeket a fejezeteket, hasonló megjegyzéseket minden bizonnyal számos esetben tehetnénk még. Ám semmiképpen sem lenne méltányos nemzeti irodalmunk kezdeteinél azt vetni Toldy szemére, ami a kutatások akkori állásánál esztétikailag és módszertanilag egyként az első feldolgozások aligha elkerülhető velejárója. Annál is inkább méltányosnak kell lennünk, mert — hogy ne szakadjunk el az emlí-

tett példáktól — Kármán rövid pályájának céljait jól megértette, mondván: „... oly magyar irodalmat kívánt, mely a magyar nemzet szellemi szükségeiről is szellemi készütségéhez mért önálló munkássággal tegyen.” Megjegyzi, hogy Kármán becsülte Kazinczyt, elismeri Kármán álláspontjának jogosultságát a nyelvújítási harc előtti időszakban, hiszen a nyelv megújítását célzó törekvések akkor még híján vannak a törvénynek és ízlésnek, míg Kármánnak ép ösztöne és finom ízlése volt. Attól sem riad vissza, hogy megállapítsa, miszerint: „Az ő nyelvmuzsája arányos vonású, egészséges, szellemes mezei leányka

volt: Kazinczyén a kecs mellett némi városias haloványság volt észrevehető.” Hozzátartozik a megítéléshez az a körülmény is, hogy Kármán kísérlete egy időn át kiesett az irodalom emlékezetéből, s éppen Toldy érdeme e rövid írói pálya jelentőségének felismerése, „... csak a méltányosabb utókor karolta fel emlékezetét, s miután írásai 1842-ben általam újra napvilágot láttak, el van ismerve tiszta látása, ritka képessége, írói érdeme.”

Történeti látásának bizonyítéka, hogy abba a hiátusba, mely Kármán halála, az Uránia kezdeményének abbamaradása, Kazinczy kényszerű elhallgatása (fogsága) követ-

keztében keletkezett, Csokonai személyiségét és tevékenységét állítja, mintegy hídként két egymásra következő korszak között. Következtetéseinek magától értetődő, számunkra kézenfekvőnek tetsző jellege az, ami rendszerezésének megalapozottságára vall. Módszertani szempontból nem tesz egyebet, mint leírja a jórészt tőle összegyűjtött és kiadott irodalmi anyag jellegzetességeit. Eközben állandóan két fő szempontra figyel. Az egyik a mű (életmű) elhelyezkedése az adott történelmi (művelődéstörténeti) egységben vagy korszakban, a másik a szorosabban vett stílus, pontosabban a költői, nyelv milyenségének meghatáro-

zása. Magát a történelmi folyamatot, a liberális-romantikus történelemfelfogásnak megfelelően evolúciónak tekinti, mely egymásra épülő fokozatokban érvényesül. E fejlődés előrevívő irányú ugyan, de semmiképpen sem egyenletes, s nem feltétlenül harmonikus. Mégis mutat olyan eseteket, amikor az egyes korokban adott lehetőségek valamely kiemelkedő életműben megvalósulnak. Ezek a csúcspontok, s egyben azok a minták is melyek az irodalmi fejlődést, Horváth János későbbi megjelölését alkalmazva, „ízületekre” tagolják.

A fejlődéselvet vallja nyelvi tekintetben is. 1830-ban, a Tudo-

mányos Gyűjteményben közzétett
recenziójában Prof. Szabó József
*A dicső magyar szó s nyelv őskorú
régisége* című munkáját bírálja.
Prof. Szabó ama fantasztikus elmé-
let rabja, melynek értelmében már
a régi perzsák is tiszta magyar
nyelven szólottak, tehát a délibábos
nyelvészkedés képviselője (aki nem
rendelkezett Horvát István egyéb
kvalitásaival). Egyik állítása szerint
a magyar nyelv változatlan ma-
radt. „Ily állítást cáfolgatni nem
szükséges — írja Toldy. — Az olyan,
mintha azt mondanók: világ, em-
ber, s ami van az időben, változat-
lan marad. Mi az élet egyéb, mint
folyó változás?” Jellemző, hogy e
recenzió a *Literatúra* rovatcím

alatt jelent meg. Az evolúció gondolata korán megjelenik Toldynál, hiszen éppen a fejlődés, a haladás ténye az, ami nemcsak felfogását, hanem egész szervezői buzgolkodását is áthatja; a nemzeti irodalom gyarapodása és megújulása egész ténykedésének erkölcsi alapja, ihletője, erőtartaléka. A megjelenő új mozzanatok, stíluseredmények a nemzeti irodalom kibontakozásának folyamatában az egész irodalom lehetőségeit bővítik. A nemzeti szellem eszközeinek gyarapodása révén tudja megvalósítani önmagát.

Futólag említettük, hogy Toldy nemcsak a nagyobb nemzetek újkori irodalmában járatos, hanem

érdeklődött a szláv népek kultúrája iránt is. Így például ismertetést közölt a Tudományos Gyűjtemény 1830-as évfolyamában, az ócseh literatúráról (*Úti Naplóból, 1829. Prága*). Itt jegyzi meg: „A cseh literatúra régiségeit tudakolván, a nemzetet e tekintetben gazdagabbnak találtam, mint amelynek előre képzeltem.” Dobrowskyt a csehek „Révai”-jának nevezi. Noha Toldy nem művelte és nem is művelhette az összehasonlító irodalomtudományt, érdeklődése az ilyen típusú párhuzamokra is kiterjedt, s e tény, legalábbis szemlélete mélyebb rétegeiben az összevetések immanens lehetőségét tartalmazta.

Valamikor a negyvenes években alakulhatott ki véglegesen irodalomtörténet-írói módszere. A *magyar nemzeti irodalom története* című első összefoglaló vállalkozásának bevezetőjében „Értelemhatározások” elnevezéssel tisztázza a művében használt fontosabb fogalmakat. Idézzük az irodalomra, illetőleg az irodalomtörténetre vonatkozót, 1851-ből: „*Irodalom* alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos öszvegét értjük; az *irodalom-történet* az ily művekben nyilatkozó szellem fejlődése s működéseinek összefüggő és okfejtő előadása.” Felfigyelhetünk az irodalom fogalmának meglehetősen

tág meghatározására. Nem különíti el az írott és iratlan kultúrát (később Horváth János ezt hangsúlyozottan megteszi), másrészt kísérlet sem történik az irodalomnak mint a művészetek egyik (s minden bizonnyal legkiterjedtebb) ágának ilyen értelemben való definiálására. Ebben bizonyára megmutatkozik a „literatúra” régi típusú fogalmának egyetemessége. Részben természetesen a régi magyar irodalomnak (s minden nemzeti irodalom hasonló korszakának) tényleges helyzete okozza, amikor a szellemi termékek még valóban nem különülnek el az újabb korokban megszokotthoz hasonló módon. Ám Toldy, mikor e műve

megírásába fogott, még nem tudhatta, hogy munkája a régi magyar irodalom tárgyalásával fog zárulni. A szépirodalom és az esztétikum fogalmának tisztázatlansága mindvégig jellemzi módszerét.

Ez utóbbi megállapítás nem jelenti azt, mintha a szorosabban vett esztétikai minőségek iránt nem lett volna igazi érzéke: a jórészt poétikai és stilisztikai elemzést vezette végig a történeti folyamatoszágon, átfogó szempontokat e téren nem alakított ki. Annál nagyobb súlyt helyezett az általánosan értelmezett irodalom fejlődésére hatást gyakorló külső és belső tényezőkre. Külsőnek nevezi lényegében a társadalmi hatásokat,

azaz intézmények, műveltségi, sőt jogi, gazdasági-politikai tényezők befolyását a szellemi fejlődésre, míg belső okokként jelöli meg a tudományosság állapotát, az irodalmi jelenségek egymásra hatását, továbbá a kiemelkedő egyéniségek szerepét. Ezek lényegében pozitivistá elvek, mint ahogy irodalomtörténeti gyakorlata is az, ám módszerét a teória szintjén nem tudatosítja, és számos pozitivizmus előtti elem éppúgy megtalálható benne, mint egyfajta lelkes célképzet, irányzatosság is, mellyel az egész kultúrát a nemzeti ügy szolgálatába állítja. Így az irodalomtörténet hasznos voltát egyenesen azzal bizonyítja, hogy igaz peda-

gógusi lelkesültséggel említi, miszerint „külföldön az nemcsak felsőbb, de közép és magán, sőt még a női tanodákban is rendes tanulmányul van behozva. Ez adja vissza a nemzet legbensőbb, ti. szellemi életének képét; ez ismerteti azon műveket, mik a miveltségnek, tehát a valódi emberisedésnek legnemesebb termékeit teszik”. Nem kisebb a jelentősége annak a megállapításnak, mely leszögezi: „... a nemzeti irodalom történeti helyes ismerete, nem kevésbé mint a polgári história, képes a nemzeti önérzetet ápolni, a hazafiságot táplálni s a nemzeti haladás célszerű előmozdítására biztos útmutatást nyújtani.”

Fogalomhasználatának vannak olyan elemei, melyek eltérnek a később általánossá vált rendszer-tani terminológiától. Így például az egyetemes és a nemzeti irodalomtörténet közötti határt nem a világirodalom mentén húzza meg (ahogy ezt ma értenők), sőt az utóbbi fogalommal nem is igen operál. Az egyetemes nála a „hazai egyetemes” (tehát nem magyar nyelven írott) irodalom, mely „kiterjed mindenre, mit az öszves nemzet a tudományok és szóló művészetek bármely ágain és bármely nyelven előállított”. Toldytól származik az irodalomtörténeti korszakolásnak az a módja, mely hosszú időn át érvényesült a tudo-

mányos rendszerezésekben s az oktatásban egyaránt. Lényegét tekintve természetesen, hiszen a legrégibb korszakot, a kereszténység felvétele előtti időt némiképp félreérthetően ókornak nevezi, s az „önálló nemzetiség kora” megjelölésével bővíti, a reformkori elképzeléseknek megfelelően visszavetítve a legrégibb időkbe. Középkornak nevezi azt az időszakot, mely a kereszténység felvételétől a mohácsi vészig terjed, s mellékesen a hit korának, nyilván a vallási műveltség koraként jelöli meg. Ezt követi az újkor, lényegében a magyar nyelvű irodalom megszületésének és felvirágzásának ideje, mely a régen sokat emlegetett

„hanyatlásig” (nemzetietlen kor stb.) tart. Azután meglepő biztonsággal jelöli ki a „legújabb kort”, 1772-től az „utolsó forradalomig”, vagyis 1848–49-ig. A különböző antológiákban megfelelő alkorszak-megjelöléseket is alkalmaz, változó kritériumok alapján; ezek taglalására itt nincs lehetőségünk.

Irodalomtörténet-írásunk „atyja”, ahogy emlegetni szokásos volt, sok olyan fogalmat, meghatározást hozott forgalomba, melyek — mutatis mutandis — máig érvényesek. Egy jellegzetesnek mondható irodalomtörténeti tárgyalásmódot is bevezetett, amely különösen a tankönyvek révén hosszú életűnek bizonyult. De ő volt az is,

aki annak ellenére, hogy az európai irodalom jó ismerőjeként tartották számon indulása idején, s kétségkívül az is volt, szinte kizárólagosan nemzeti látószögből nézve tárgyalta irodalmunk fejlődését. Más irányú hatásokat, ott ahol ez nyilvánvaló volt, inkább csak — tudós módon — regisztrált, ezek nemzetközi összefüggésrendszerére csak kevéssé ügyelt. Ez a magatartása magyarázható egyrészt a nemzeti eszme, s egyáltalán a nemzeti kultúra predomináns szerepével, mely indulásakor a gondolkodását teljesen áthatotta, de azzal a folyamattal is, amely a század második felében erősödött fel. Míg a század első felében a Monarchia különbö-

ző nemzetiségi aspirációinak kulturális megnyilvánulásai nagyjából párhuzamosan jelentkeztek, később, nem utolsósorban 1848–49 eseményeinek hatására, ez az irodalmi életben inkább csak lappangó feszültség motiváló tényezővé lépett elő. Nem abban a vonatkozásban, mintha irodalomtörténeti szövegekben a tény közvetlenül megmutatkozna: inkább a magyar kultúra s benne az irodalom zárt-sága, „önelvű” nemzetcentrikus-ságában jut kifejezésre. Ebben a tekintetben mások, így Gyulai és Beöthy sem különböznek Toldytól, sőt ez utóbbinál a nemzeti öntudat hangsúlyozottsága szárnyaló retorikában nyilvánul meg.

Toldy gondolkodásának alakulásában közrejátszanak azok a tényezők, melyek a kiegyezés irányában munkálnak. Természetesen a személyes motivációról sem szabad megfeledkeznünk. Mint német eredetű, „megmagyarosodott” író, különleges kötelességének érezhette a nemzeti eszme hangsúlyozását. Alig húszéves, amikor új anyanyelvén már az aradi főispán, báró Wenckheim József lányait oktatja a magyar nyelvben való „alaposabb kimíveltetésük” végett. Vörösmartyval, Bajzával való barátsága, együttműködése élete meghatározó élménye volt, ezt az élményt különböző tisztségei, s nem utolsósorban saját munkásságának

gyarapodó súlya személyiségformáló faktorrá szilárdították. Később egyre nyilvánvalóbban előrelép a „hivatalosság” fokozatain, s így politikailag is elkötelezve érzi magát ama felfogás mellett, amely a liberális nemzeti gondolkodás főiránya lesz. S ebben az összefüggésben, a létesülő dualizmus szellemi erőterében, már teljességgel érthető, hogy türelmetlen megjegyzéseket tesz a nemzetiségekre, „sepredék”-nek nevezve őket (Kazinczy Gáborhoz intézett levelében, 1861. márc. 6.). A dolog másik, bár ettől korántsem független oldala a Habsburg-házzal szemben táplált reménykedés. Ez a gondolkodás, eltekintve a különböző

szinezetű radikális ellenzéakiségtől, a liberális nemesség köreiből egymást követő fázisokban megglehetősen általánossá válik. Pusztán irodalomtörténetileg nézve végül is e jelenségek hozzátartoznak ahhoz a folyamathoz, amely a „nép-nemzeti” irányban összegződik. Ez az irány végeredményben a nemzeti irodalmi örökségnek ebben a történelmi korszakban már némileg konzervatív szinezetű, a dualizmus politikai realitásaihoz igazított integrálása a nemzeti, s a lehetőségek határai között önállóságra számot tartó kulturális koncepcióba. Az utóbbi gondolat indokolja a nemzeti irodalom elszigetelt egységként történő tárgyalását.

Messze már az idő, amikor a szomszéd nemzetek „Révai”-jának emlegetése fontosnak tetszett. Ám aligha lennénk méltányosak, ha az előbb említetteket pusztán Toldy nyakába varrnók: az „akadémikus” értelmiség mentalitásának ez irányú alakulása messzemenően történelmi-társadalmi meghatározottságú. Toldyt nem sorolhatjuk a kivételek közé. Az említett tényezők behatárolják, de nem semlegesítik azokat az érdemeket, melyeket egy nemzeti tudományág fundálása során szerzett.

Vegyünk szemügyre értékrendjének főbb mozzanatait. Genetikusan ezt a korai kritikai írásokban kell először megkeresnünk. Az

Aesthetikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról című (1827) művének ajánlása: „Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferenc mestereim s barátaimnak.” A Harmadik Levélben romantikus alapgondolatra bukkanunk: „Egy fő okát tehát, hogy a tizennyolcadik század vége felé nincs classicusunk az eposzban, a genieik hiányában kell keresni.” Már itt feltűnnek az örök példaképek, Homer és Shakespeare. „Te hát Herderrel tartasz” — írja Vörösmartynak. Már e korszakában jellemző Toldyra, hogy a Herderre, Jean Paulra, Wielandra történő utalások (még a flamand festészetet is felveszi hasonlításai közé) mellett akkor érzi

magát igazán elemében, amikor a szerkezet, a karakterek, a leírások stb. vonatkozásában részletesen ismertetheti a *Zalán futását*, s a költői mesterség, a verselés és a szerkesztés, tehát a poétikai formák részleteivel, az újabb magyar irodalom sajátosságaival foglalkozhat.

Toldy *kritikusként* is jelentősnek mondható, noha e téren kifejtett munkássága, mely egyébként igen kiterjedt, kevésbé került az érdeklődés középpontjába. Bajza markánsabb kritikai szemlélete mögött Toldy kiegyensúlyozottabb, s némileg sápadtabb írásai óhatatlanul háttérbe szorultak, s nem kelhetett versenyre a drámakritikus Vörösmartyval sem. Oka lehet ennek

mindamellett az a körülmény is, miszerint Toldyban már ekkor a jövődő irodalomtörténész érlelődik, s inkább ismertetésre, szemlézésre vállalkozik, mint polemikus napi feladatok elvégzésére. Pedig történeti szempontból már igen korán felismeri a kritikai műfaj jelentőségét. A *Magyar folyóírások* rövid szemléje az Élet és Literatúra 1826-i első kötetében látott napvilágot. Itt e kérdést illetőleg a következőket olvashatjuk: „Kritika nélkül nincs literatúra; lehetnek könyvtárak — de literatúra nincs, valamint lehetnek emberek, de azért még nincs státus. A literatúra státus; és státust igazgatószék nélkül nem képzelhetni: s a kritika

igazgatószéke az írói státusnak.”
A Tudományos Gyűjtemény 1826-
i I. kötetében (Szemere ezt az írást
a következő évben jelentette
az Élet és Literatúrában is), már
pontosan megjelöli kritikai esz-
ményét: „Nálunk a *kritika* szó
gyűlöletes lett magunk által, vagy
durvaság vagy szárazság lévén
bélyege eddiglen. Másképp tűnik az
fel Kölcseynél. Derült komoly-
ságban s gazdag egyszerűségben.
E titkot bird, s tied a koszorú!”
Nyilvánvaló e tekintetben az Auró-
ra kör kapcsolódása Kölcsey kezde-
ményéhez.

Elméletileg is fontos kérdést, s
irodalomszemléletbe integrálható
szempontot fogalmaz meg a Kis-

faludy Károly vígjátékai nemzetiség tekintetéből című írásában (Élet és Literatúra, 1829). Szontágh Gusztávval polemizál itt, aki többre becsüli Kisfaludy korai műveit, jelesen a *Kérők* című vígjátékot, mint az író későbbi színműveit. Mégpedig elsősorban azon okból, hogy a korai műveken erőteljesebb a nemzetiség bélyege, mint az utóbbiakon. Toldy ezzel szemben határozott fejlődésvonulatot lát Kisfaludy vígjátékaiban, a kezdet meghaladását. A nemzeti színezet külsőségei, bármennyire feltűnőek legyenek is, amennyiben a jellem-ábrázolás egysíkúságaival, illetőleg a szituációk komikumának nevetésre ingerlő hatásával egyenlőek

csupán, mindenképpen kezdetlegesebb állapotokra utalnak a színműírás terén, mint az elmélyültebb jellemzés. Karakterfestésre törekvő darabok esetében (s itt szóba kerül, s azóta is örök negatív például szolgál Kotzebue neve) Toldy a *Csalódások* című vígjátékot magasabb szintre helyezi, mondván, hogy a karakter általános emberi igazságának s a nemzeti jellegnek nem szabad egymást kizárniok, sőt művészi értelemben a nemzeti jelleg éppen ezen keresztül kell hogy érvényesüljön. A „Nemzetiség egyik, de nem egyetlen alkotórésze a characternek”. Arra is figyelmeztet, hogy nem pusztán a cselekmény vagy a szereplők, hanem ma-

ga a szöveg is bír jellemző erővel, ennek milyensége nem elhanyagolható. Kisfaludy érdeme például — s ezt mai napig is valljuk —, hogy civilizált, kulturált életforma meggyökeresedése híján Kisfaludy a „míveltebb” magyaroktól, gondos megfigyelés révén, elleste, s elemeiből megteremtette a művelt „conversatio” nyelvét, s ezzel nagymértékben hozzájárult a valódi, mélyebb értelemben vett nemzeti színezet érvényesüléséhez.

A Conversations-Lexikon (ennek nincs köze az iménti conversatiohoz) pöréből kimarad ugyan, de ez nem jelenti azt, hogy az abban kibontakozó, Bajzától megfogalmazott kritikai elveket ne

fogadta volna el teljes mértékben. Mint ahogy szakít a régi típusú mecénátus gyakorlatával is; e tekintetben a polgáriasult irodalmi viszonyok híve, s persze ezek megteremtésének gyakorlati végrehajtója egyszersmind. Nem kíméli az öreg Kazinczyt sem, aki a hatalmaságok jóindulatú támogatását is számításba vette a magyar művelődés érdekeinek előremozdításakor. Ilyen irányban tett gesztusnak minősíthető az a XVIII. században még elfogadható és gyakorolt szokás, melynek példája Kazinczy fordítása, Pyrker érsek *Szent Hajdan Gyöngyei* című német nyelvű munkájának átültetése. Tol-dy nagy tisztelője Kazinczynak, e

kérdésben azonban, mely akár irodalompolitikainak is mondható, nem ismer engedményt. Ide vonatkozó írása a Kritikai Lapok I. kötetében jelent meg, 1831-ben, ám a szerző kiléte korántsem volt titok, Kazinczy méltatlankodása, Rummy támadása egyként ezt bizonyítják. Toldy véleménye egyértelmű: „Kazinczy a Gyöngyök s a Mailáth regéi fordításaiért soha a tudományos tribunál előtt magát nem igazolhatja! Mind a kettő koldulás, mely hozzá méltatlan, s *nekiünk nem kell!* Mit kínozzuk szeretetünkkel, kik nem tartották méltónak azt kivívni, azt megérdemelni?”

Ha később — mint más helyütt is említjük — röstelkedett is e

támadás hangneme miatt, az itt kifejtett elvet továbbra is vállalja. Bizonyosság erre Toldy Ferenc *Kritikai berke*, amelynek 1874-es kiadásában az inkriminált írásokat újra publikálja. E témakörbe tartozik Desewffy Józseffel folytatott vitája is az 1833-as akadémiai nagyjuttalom tárgyában. A jeles gróf ugyanis, a szóban forgó két jelölt, Kisfaludy Sándor és Vörösmarty közül egyedül jutalmazott-nak Kisfaludyt ajánlja, a nemzeti színezetet, a kezdemény érdemét, továbbá az „ősz fürtöket” hozván fel véleménye támogatására. Toldy gondos összevetéssel mintegy ket-tős, párhuzamos pályaképet rajzol a két költőről. Ebből egyértelműen

kiviláglik — maliciozusan Dessewffy magánvéleményére is hivatkozik —, hogy Vörösmarty a nagyobb költő — ez érv is egyúttal, mely a „senioritást”, a vonzódást régi tekintélyekhez, s általában a tekintélyelvűséget az irodalomban lefokozza, illetőleg méltányosan az azt illető helyre teszi. Az említett példákból is érzékelhető, hogy Toldy irodalomértése, irodalomszemlélete a reformkor, a nagy romantikus nemzedék gyakorlatából nő ki, ennek aspirációit, céljait, kultúrszociológiai képletét valósítja meg irodalomtörténetírói tevékenysége során, mindama változásokkal együtt, melyeket a viszonyok módosulá-

sai okoztak a század második felében.

Futólag említettük, hogy Toldy irodalomtörténész hajlamai kritikai írásaiban is megmutatkoznak, főként a tekintetben, miszerint nem annyira valamely határozott vélemény — legyen az akár elismerő, akár elutasító — kimondására, megfogalmazására helyezi a hangsúlyt, s nem áll ki harcosan akár a tőle képviselt irány támogatása érdekében sem, hanem inkább ismerteti és elemi, kutatván a tőle bemutatott mű gondolati, műfaji, stiláris sajátosságait. Ezért nem felfedező kritikus. Például kínálkozik e tekintetben a fiatal Eötvös *A házasságok* című vígjátéká-

nak terjedelmes recenziója, amely a Kritikai Lapok negyedik füzetében jelent meg (1834). Közismert, hogy e mű nem tartozik Eötvös jelesebb munkái közé. Toldy alaposan végigelemzi a voltaképpen szerény vígjátékot, s komoly célt tűz maga elé: „... ezen darabban erkölcsünk, mindennapi életünk képét keressük, s figyelmünk a karakterekre, mint fő dologra leszen függesztve.” E cél érdekében igen részletesen megismerkedhetünk a vígjáték cselekményével, megtudhatjuk, hogy mit csinál gróf Budaváry és gróf Házy, mi van Ilkával vagy Kedvesinével, s mi Rózsa levele titka. A cselekmény felvázolásának menetébe ál-

talános érdekű megjegyzéseket iktat, arról például, hogy a jellemek egymást világosítják meg (értelmezik egymást), így a „charakterek” egyoldalúsága hibának számít. Megtudjuk, hogy Walter Scott látszólag mellékes dolgokkal bibelődik, de ezek végül összpontosulnak a fő akcióban. Nem mindig így Eötvösnél, továbbá minden cselekvésnek indokoltnak kell lennie stb . . . Végül is azzal a reménnyel bocsátja útjára az ifjú szerzőt, hogy bizonyára tökéletesbedni fog írásművészete további fáradozásai során. A viszonyítás és a távlat hiánya az (ami Toldy számára oly fontos lenne), ami a bírálatnak ezt a módszerét ered-

ményezi; nem rossz módszer ez, csupán más műfajban alkalmazható gyümölcsözőbben.

A lényeg mindebben az, hogy kritikus foglalatosságának el nem hanyagolható szerepe van irodalomtörténet-írói elveinek, módszereinek, sőt értékítéleteinek kialakításában. Természetesnek vehetjük, hogy Toldy egyúttal bizonyos hagyatékra is támaszkodik. S itt nemcsak olyan előzményekre gondolunk, mint Pápay Sámuel munkája, hanem azokra a korai kezdeményekre is, mint aminő a XVIII. században Zrínyi, a Hunyadi-témakör jelentőségének felismerése, Kazinczy irodalomtörténeti tárgyú megjegyzései, kiadásai,

Révai Miklós bűvárlásai, s mindenekelőtt Kölcsey felfogása a nemzeti irodalom fejlődései törvényeit illetően, továbbá az a tömör értékrend, melyet az irodalmi örökséggel kapcsolatosan a *Nemzeti hagyományokban* felvázol. Toldy lényegében ezeken a nyomokon halad tovább, hozzáadva a nagy reformkori nemzedékek, az Auróra kör és a triász munkálkodása nyomán kibontakozó új fejleményeket. Ez utóbbiakat Toldy már „belülről” ismeri, következésképpen ide vonatkozó megállapításai az autenticitás erejével bírnak. Mindez persze nemcsak mechanikus hozzáadás, s mégcsak nem is pusztán az előzmények szisztematikusabb ki-

bontása: a nemzeti irodalomnak ekkor megvalósuló művészi gyakorlata sok olyan összefüggést is tudatosít, melyek a szórványos előzményekben még csak példálózgatásokként jelentek meg. A Vörösmarty-nemzedékben formálódó írói öntudat visszamenőlegesen is értelmezi az előzmények fejlődésvonulatát. Ebből a sajátos pozícióból következik Toldy összefoglalásainak újdonsága, vonalvezetésének meglepő biztonsága.

Ez utóbbi körülmény annál is inkább figyelemre méltó, mert indulásának körülményei között az elméleti és módszertani felkészülés lehetőségei meglehetősen behatá-

roltak. Éppúgy Jean Paulra, a Schlegel testvérekre, a közkézen forgó poétikákra hivatkozhat, a populáris és a kanti esztétika követőire, mint mások is ebben a korban. Ezek azonban közvetlenül nem befolyásolják módszertanát. A többiek, elsősorban a német adatgyűjtő tudósok, Julian Schmidt, Scherer, később lépnek fel, s még olyan nagy műfajttörténeti összefoglalásokban, mint az immár világirodalom tárgyú *Geschichte der griechischen und römischen Dramas* (J. L. Klein) is August Wilhelm Schlegel előadásaira utal vissza a szerző. Toldy nemzeti irodalomtörténete, módszertanilag nyilván beleilleszkedik az irodalomtörté-

net-írás tudományos normatíváinak rendszerébe; ennek pontosabb felderítése még nem történt meg. Ez már csak azért is nehéz, mert itt nem annyira direkt hatásokról van szó, mint inkább a tudomány sok tekintetben párhuzamos kialakulásának körülményeiről, ahol a módszert mintegy a kialakuló gyakorlat tényei szentesítik. Van azonban olyan előzmény is, mely Toldy korában már kialakult praxis, s amely a szorosabban vett irodalomtörténet integráns részé lesz, ez pedig nem más, mint az úgynevezett lexikográfia, melynek jelentős példái (melyekre alighanem felesleges itt hivatkozni), s irodalmi tekintetben is jeles

művelői voltak, mint például az angol irodalomtörténet-írás egyik megalapozója, a híres Dr. Samuel Johnson.

Nem állíthatjuk, az egyébként Angliában is megfordult Toldyról, hogy innen kapott volna indítékot, művei nem jeleznek ilyesmit; a stúdium jellege azonban nemzetközi ez idő tájt, sőt az irodalomtörténeti esszé is virágzik már. Tények, adatok gyűjtése, biográfiák összeállítása a tudományos világban elterjedt gyakorlat, s mindezek mögött ott áll a klasszika filológia, az eruditus férfiak körében művelt, nagy múltra visszatekintő tudományág, amelyhez a különböző egyházi szövegmagya-

rázatok és szövegkritikák is hozzátették a magukét. Mindez a régi hagyaték s az újabb irányok, a régi poétikák és az evolucionista-romantikus átértelmezések a polgárisult világban sajátosan integrálódnak, s tárgyuk is átalakul, a nemzeti irodalom kerül az érdeklődés középpontjába. Tartalmi és módszertani konzekvenciák levonása azok feladata, akik az új tudományt művelni kezdik. Toldy nagy érdeme, hogy az említett elemeket felhasználva kialakított egy olyan módszert, mely lényegi vonásaiban, a magyar irodalmat illetően, tartalmazza azokat az immár tradicionális eljárásokat, melyek irodalmi jelenségek folyamatszerű

megragadására alkalmasak. Külön érdeme, hogy vizsgálódásai körébe bevonta a történettudományt (ez módszerének mindvégig erőssége), így megfelelő háttérbe helyezi a kultúra fejlődését, s tekintettel tud lenni a különböző politikai irányok, szellemi mozgalmak, művelődési viszonyok koronként változó áramlataira. Ha hiányokat érzünk helyenként, az nemcsak Toldy személyes fogyatékosága, hanem a jelzett stúdiumok állásának mércéjeként is felfogható.

A régebbi, hagyományosabb elemek, mondhatni a kidolgozottabb módszerek Toldy számára előnyösnek bizonyuló mozzanataiban mutatkoznak meg, hogy

legidőtállóbban a szövegkiadásokban, s szorosabban irodalomtörténetileg a portrékban tudott megnyilatkozni. Ha a tudomány nem is követi ma már Toldyt ezeken a területeken, kiindulási alapként még mindig becsesek. Összefügghet itt nyújtott teljesítménye azzal is, hogy primer kutatásait — hiszen Toldy szorgalmas és lelkiismeretes adatgyűjtő volt — ezekben a közvetlen formákban tudta leginkább érvényesíteni. Az anyag összegyűjtése, rendszerezése, s egyáltalán, ahogy ma mondanók, az információk egységbe szerveződése szinte magától értetődően lehetővé tette bizonyos megállapítások megfogalmazását. Ezek a maguk idejében

eredetiek és újak, még ma is meglepnek találó voltukkal. Még azt az állítást is megkockáztathatjuk, miszerint irodalomszemléletének jellemző vonásai erőteljesebben jutnak kifejezésre portréiban, mint az irodalmi folyamatok rajzában. Ennek persze felfogásbeli okai is vannak, jelesül abban a vonatkozásban, hogy az egyéniség mint irodalmi tényező igen nagy hangsúlyt kap a romantikában; a személyiségnek ez a megnövekedett súlya szerencsésen járul hozzá az egyes portrék individualitásához; a megkülönböztető jegyek felismerése révén válnak biográfiai írásai igazán karakterisztikussá. A következőkben irodalmi arcképei között tallóz-

va törekedünk állításunkat néhány példával alátámasztani.

Különösen tanulságos ebből a szempontból a *Magyar költők élete* című kiadványa. Ebben a munkában jórészt azon életrajzok vannak összeállítva, melyek kézikönyvben és irodalomtörténeti olvasókönyvben, illetőleg más kiadványokban elszórva jelentek meg. A régebbi költői életrajzokról írja: „Azok részint kritikailag megvizsgált kútfőanyagnak — ennek minéműsége és mennyisége erejéig —, szerves feldolgozásai.” E körülmény Toldy munkásságának alapozó jellegére utal. Különösen fontos, s irodalomtörténet-írásunk szempontjából nélkülözhetetlen a

személyes ismeretség s a közvetlenül megszerzett információk rendkívüli gazdagsága: „... az utolsó század embereire nézve, helyenként kútfői fokra emelkedők.” Toldy ugyanis az irodalomtörténeti rendszerezés és kortársi megfigyelés ritkán adódó együttes lehetőségét tudja tudatosan és módszeresen alkalmazni, a maga életszerű realitásában, de megfelelő tudományos ellenőrzéssel. Ezt a szerencsés s az utókor számára igen becses adottságot ő maga így fogalmazza meg említett munkája előszavában: „Az 1752-ben született Virág, s az 1759-ben született Kazinczy Ferenctől fogva, számos, s a legnevesebb írókat majd mind vagy

személyesen ismertem, vagy levelezésben állottam velök, és nem csak rólok maguktól bírok adatokat; nem csak magamnak volt alkalmam őket észlelni, s fejlődésök meneteléről, ha tán töredékesen is, gondolkodások, nézeteik és koruk irodalmi életéről képet nyerni, hanem ugyan tőlök régibb kortársaikról is sokat hallottam, mi az ezekről fennlévő holt adatoknak életet kölcsönöz, s ezek jobb megértésére nem ritkán kulcsot nyújt.”

Toldynak adatott meg az a lehetőség, hogy olyan alapigazságokat mondjon ki, amelyek később már-már közhelyszerű tankönyvi megállapításként hatnak, de meg-

fogalmazásuk idején még nem nélkülözték az újdonság erejét. „Pesti Mizsér Gábor — írja a megfelelő életrajzban — a meseköltészet megindítója irodalmunkban ...” A bibliafordítás jelentőségét ecsetelve tömören megállapítja: „Deák előszavában Rotterdami Rézmán (sic!) tekintélyére hivatkozva, vitatja a szentírásnak népnyelvekre fordíttatása hasznait.” Sylvester Jánosról írja: „Erdősi János, közönségesen Sylvester Pannonius, epochális férfiú, az új magyar irodalom egyik legérdeesebb bajnoka ...” Működésének jelentőségét egyebek között ebben látja: „Újtestamentoma 1536-ban már jóformán készen

állott, s épen e munka fordította
figyelmét a magyar nyelv saját-
ságos természetére, s jókorán, s korát
megelőzve, azon nyelvtudományi
nagy igazság tudatára jutván, hogy
minden nyelvtanulásnak az anya-
nyelvéből kell kiindulnia, magyar
nyelvtant dolgozott . . .” Bessenyei
Györgyről megtudjuk, hogy ami-
kor bejutott a testőrseregbe, mű-
veletlen volt, tizenkilencedik évé-
ben járt, s nem tudott németül,
huszonhárom éves korában még
nem tudott franciául, a deákot rég
elfelejtette, magyar olvasmányai
nem voltak egyebek a ponyvánál.
Ám éppen kedvezőtlen körülmé-
nyei ébresztették rá kötelességére:
„Bécsben az új világ, a műveltség

művei, a szebb társaságoknak, mikbe állásánál fogva bejáratos lőn, tanulságos és egyszersmind igénylő hatása elmaradottsága kínos eszméletét keltvén fel benne, a haladás végtelen sóvárgásával tanulásnak állt. Nyelvek, bölcsészet, történet és irodalom voltak nap-pali és éjjeli tanulmányainak tizen-négyszáz évig tárgyai: szinte kirekesztő közege a francia irodalom.”

Magyar államférfiak és írók című gyűjteményes kiadványának második kötetében találjuk Csokonai-életrajzát, mely mintegy 150 oldalas terjedelmével alapmunkának tekinthető. Különösen, ha azt vesszük tekintetbe, hogy az Árkádia-per utóhatásaként, Csokonai

költői örökségének megbecsülése alább szállt, Kazinczy neológiájának felfogásába Csokonai egyéni stílusa nem illett bele, s Kölcsey kritikája is ezt a felfogást látszik igazolni. Toldynak ez a munkája először a tőle kiadott Nemzeti Könyvtár egyik, Csokonai műveit tartalmazó kötetének bevezetőjeként jelent meg, 1846-ban. A megjelenés időpontja azért is figyelemre méltó, mert műve, viszonylag korán, már az új nemzedék megváltozott irodalomszemléletének bizonyossága. Vállalkozása, a gyér előzmények (Domby életrajza stb.) mellett, azért sem lehetett könnyű, mert maguk a szövegek is nehezen voltak rendszerezhetők (a *Cultura*

című vígjátékot például ekkoriban még elveszettnek hitte), s így Toldyra nemcsak az új szemléletű értékelő, hanem komoly filológiai munka is várt. Munkáját némiképp jóvátételnek szánta: „Egy ily érzületű, készülségű s érdemű ifjú férfi . . . büszkén emelhetette föl az elhanyagoltatás, fel nem vétetés pillanataiban fejét . . . óhajthatta a dicsőséget . . . Ő azt érdemelte, s mit kora megtagadott, a maradék — én úgy vagyok győződve — kamatostul meg fogja neki adni — sirja felett!”

Csokonai már azok közé tartozik, akikről Toldy kortársaktól hallott, tehát nem pusztán írásos anyagra támaszkodott életpályája

megrajzolásakor. Az életrajzokat, melyek javarészt azokat jelenítik meg, akikkel Toldy jórészt személyes kapcsolatban állott, bő választékban találjuk meg *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig* című munkájában, melynek egyébként ajánló alcíme is van: *vagyis az utóbbi negyedfél század életrajzokban és jellemző mutatóványokban* (Bp., 1876. Második átdolgozott kiadás. Öt kötetben). Ez a kiadvány csakúgy, mint irodalomtörténeti olvasókönyve, melyet iskolai használatra szánt, egyebek mellett kitűnő antológia-szerkesztőnek mutatják. Az antológia pedig ravasz műfaj. Biztosan és időtállóan válogatni csak az

tud, akinek megfelelő áttekintése, nagy anyagtudása és megbízható ítélete van az irodalmi jelenségek ama köréből, melyből gyűjteményét összeállítja. Márpedig ez a kör Toldy esetében a magyar irodalom egésze, s ez nem kisméretű korpusz. Utólag visszatekintve megállapítható — noha pontos és tüzetes összevetésre eddig senki sem vállalkozott, s valószínűleg a jövőben sem fog —, hogy a felvett művek (Toldy minden verses műfajt, a drámát is a költészet körébe sorol, s iskolai olvasókönyvében prózai művekből is ad szemelvényeket) java a modern irodalomtörténet-írás válogatási elveinek is megfelel, aránybeli módosulások-

kal, s bizonyos aktualitások elmúltának figyelembevételével. Jó válogató érzéke már a fiataalkori *Handbuch*-ban is feltűnik.

Toldy gyakorlati esztétikai biztonsága sokkal inkább ezekben a tényezőkben nyilvánul meg, mintsem fejtegetéseiben. Mindazonáltal módosításra szorul az a vélekedés, miszerint Toldy inkább „agitátora” a magyar irodalomnak, s szemlélete egyoldalúan történeti jellegű. Hogy lelkes „agitator”, kétségtelen; történeti szemléletének domináns voltát alapozó stúdiumai ekkoriban még indokolják, sőt szükségesebbé teszik mint utódai esetében. Ám egyik funkciót sem tölthették volna be művei igazán,

ha Toldy biztos és egyre gyarapodó anyagtudással, az előzményekből nagy fáradsággal összehordott, s egyéni kutatásokat igénylő adatait és szempontjait nem valós értékek megjelölésére fordította volna. Márpedig életművének lényege ezt szolgálta, az adott feltételek között nem éppen rosszul. Amit életrajzai említésekor dokumentálni igyekeztünk, az nem más, mint érzékeltetése annak, miszerint Toldy jellemző megfogalmazásai, sok tekintetben közhellyé válva (s ez nem pejoratív szándékú állítás, hiszen a frissen megismert evidencia mindig is tartalmazza a későbbi, egyébként nélkülözhetetlen, közhely bizonyos jegyeit) máig bevésődnek az iro-

dalmi köztudatba. Mondhatni, hogy ezek száma éppen azon költői művek, életpályák esetében a legnagyobb, melyeket Toldy tudós méltatóként, s kortársai ismereteit egyként gyümölcsöztetve rajzolt meg. A XIX. század öt-hat évtizedének klasszikus magyar irodalmát végül is ő térképezte fel a legHITELESEBBEN a maga korában; az övét követő, s eredményeit meghaladó kutatásoknak, összegezéseknek a semmiből kellett volna elindulniuk, ha Toldy hatalmas munkásságával példamutatóan el nem végzi a legszükségesebb teendőket.

Említettük, hogy nem volt felfedező típusú kritikus. Amikor azonban egy életmű kezdett ki-

bontakozni, azonnal krónikásul szegődött. Lezáruló életpályákat pedig példás tömörséggel tudott jellemezni, s olykor egy-egy mondatban jelölte meg valamely fontos mű célzatát. Így Eötvös *Magyarország 1514-ben* című regényéről olvashatjuk: „... közvetve a jobbágyság felszabadítását célozza: mind oly eszmék, melyek kellőleg kifejtve s a költészet minden eszközeivel a köz érzésbe beoltva, nem sokára megoldást voltak nyerendők.” Tartózkodóbb, némileg a Petőfi fogadtatásakor megnyilvánuló ellenkezésről tanúskodó, de a költői talentumot elismerő véleményt ad a költőről, kissé közeledve Erdélyi és Gyulai fel-

fogásához: „Petőfi valamennyi magyar költők közül az, ki leginkább ismertetik a külföld által is, s bár többnyire rossz fordításokból, nagy mértékben becsültetik lyrai erének azon őserejű frissességéért, mely ha vadságával a jó érzést gyakran sérti, de nemes kútforrását nem tagadja meg soha.” Jellemző tapintattal szigorú tényközlésre szorítkozik a még élő kortársak esetében. Arany János életpályáját jellemezve például szorgosan összegyűjtött adatokat rendszerez, s érdekes, de talán nem logikátlan módon akadémikus társának elméleti munkásságát nyomatékosítja: „... ekkor fejtette ki elméleti és műbirálati úton aesthe-

तिकai műveltségünk előzmozdítására azon, a nemes ízlést, s a specifikus nemzetit kibékítő s összeolvasztó hatást, mely ízlésünk történetében korszakot alkotott.”

A legnagyobb költőnek Vörösmartyt ismerte el, e tény Toldy életpályájából, személyes vonzalmaiból, a történelmi korszakból, melyben tevékenysége kibontakozott egyként következik. Ha találomra idézünk egy mondatot, miszerint költeményei egy csoportjában „sora találtatik legjelesb lyrai műveinek, melyek neki a költészet e nemében az első rangot biztosítják” — akkor voltaképpen mindent elmondtunk Vörösmartyt illető véleményének lényegéről.

Ez az érthető, s nem éppen méltatlanra irányuló elfogultsága azonban, túl az ifjúkori csatározások hevességén, diszkrétén, s inkább csak a méltatások, életrajzok, szövegközlések arányaiban mutatkozik meg. Toldy önmagát nem is annyira személyes megnyilatkozásaiban, melyekkel takarékosan bánnik, inkább munkássága áttekintő igényét tekintve, az egész magyar irodalom propagátorának, kutatójának, krónikásának tartja. Adatgyűjtés, szövegkiadás dolgában sem ismer kompromisszumot. S itt nem jönnek számításba személyes hajlamai, egyéni ízlése. Mindezt, amit ő maga, kortársai, a közvélekedés vagy a hagyomány a

nemzeti művelődés szemszögéből, bármilyen mértékben is megörökítendő értéknek tekint, azt Toldy szövegkiadásban, életrajzban, antológiában, összefoglaló munkában igyekszik közkinccsé tenni a tudomány számára; ő ilyen esetekben a legkülönbözőbb, olykor igen körülményesen hozzáférhető adatok összegyűjtője, a tárgyatról első szakszerű bibliográfus, hitelesnek tekinthető szövegek közreadója stb. Hatalmas terjedelmű életművének épülete ezeken az alapokon nyugszik.

Toldy tekintélye kétségtelenül nagy volt a maga korában, noha éppen nagyszabású munkáinak megjelenése idején, minden tiszte-

let mellett, némileg már a „nagy idők tanújának” számított. Mindez azonban a tekintély külső jegyeit illetően nem volt érzékelhető. Az Akadémián és az egyetemen fontos tisztségeket viselt, munkái megkerülhetetlenek voltak, 1862-től királyi tanácsos, 1871-ben az akadémiai igazgató tanács tagja lesz. Irodalmi tevékenységének ötvenedik évfordulóján a Kisfaludy Társaság érmet veret a félszázados pálya emlékére, s — Greguss Ágost szavait idézve — „arany tollat nyújt át a toll mesterének”. Dekórumban tehát nincsen hiány; a külső elismerés — az idő tájt még — híven kifejezte azokat a valós érdemeket, melyek Toldy

hosszú pályáján gyűltek fel, a magyar irodalom javára.

Egykor vitathatatlan tekintélye csakhamar inkább az úttörők érdemére korlátozódott, munkásságának jellemzője nem betetőzés. E megállapítás közfelfogásként is megállja a helyét. Ebben az elterjedt megfogalmazásban van némi méltánytalanság is. Toldyra ugyanis sokan hivatkoznak, ilyenféleképpen: már Toldynál olvashatjuk, már Toldy kiadta, Toldy jellemzése szerint — s ilyenkor egy-egy adat, tény, jellegzetes mondat következik; ez utóbbi viszonylag ritkán. Pályájával, annak összefüggéseivel, tudománytörténeti jelentőségével a megemlékezések és évfordulók

alkalmából esedékes méltatások adta kereteken túl az irodalomtudomány nemigen foglalkozott. A gimnáziumi értesítőket nem említve a legrégibb Toldyval foglalkozó alaposabb munka Szinnyi Józsefé, *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése* (1878). Zólyomi Lajos írta meg életrajzát (Pozsony, 1883), Toldy műveinek egy-egy területével foglalkozott Császár Elemér, Bodnár Zsigmond, többször megemlékezett munkásságáról Négyesy László, önálló művet írt róla a fiatal Kuncz Aladár (*Toldy Ferenc*, 1907).

Pedig igen sok a kor irodalmi életére jellemző irodalomszociológiai is érdekes — feldolgozásra

méltó — adatot tartalmaz például Bajza József és Toldy Ferenc levelezése, melyet Oltványi Ambrus rendezett sajtó alá mintaszerűen, s bőséges jegyzetanyaggal látta el. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Tevékenységének méltatásául hadd idézzük az *Őszikék* egyik darabját, melyben Arany János így ír Toldyról: „Hol a vidám ifjú-
öreg / Történetét a magyar *észnek* /
Megírta — most már szendereg. /
Nyugodjék! ... méltóbb napi
munkát / Nem végzett nála senki-
sem ...”, továbbá Waldapfel Jó-
zsef szavait: „Toldy életművében
... kritikai megvizsgálása után
meg kell becsülnünk, [hogy] ...
példátlan erőfeszítéssel, több ember

munkáját teljesítve hordott anyagot a magyar irodalom történetének épületéhez.” (1955)

BIBLIOGRÁFIA

Toldy Ferenc főbb művei

Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Tudományos Gyűjtemény 1826. VII—VIII., 1827. III—IV. Ua. külön Pesten, 1827. 137 l.

Handbuch der ungrischen Poesie. 2. köt., Pest und Wien, 1828.

Blumenlese aus ungrischen Dichtern. Pest und Wien, 1828.

Diaetetika elemei. 1839. 88 l.

Az írói tulajdon. Pest, 1840. 55 l.

Toldy Ferenc irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 316 l.

A magyar nemzeti irodalom története (6- és középkor). 2 köt., Pest, 1851.

Magyar Chrestomathia. Pest, 1853.

A magyar költészet története. 2. köt., Pest, 1854.

A magyar nyelv és irodalom kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időkig.
Pest, 1855.

Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei.
Pest, 1856.

A magyar nyelv és irodalom kézikönyve (a XIX. század költői Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig). Pest, 1857.

Kazinczy Ferenc és kora. Befejezetlen. Első rész: a Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Pest, 1859. Második rész: 1860.

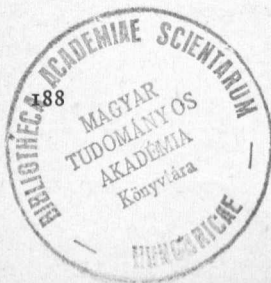
A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig, rövid előadásban. Pest, 1864—1865.

A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Második, bővített kiadás, egy kötetben. Pest, 1867.

Irodalomtörténeti olvasókönyv. Pest, 1868—1869.

Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. I—VIII. Pest, 1868—1874.

Irodalmi arcképek (Magyar Ritkaságok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. Bev., jegyzetek: Lőkös István).

A Toldyról szóló szakirodalomból

GREGUSS ÁGOST: Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871.

GYULAI PÁL: Emlékbeszéd Toldy Ferenc fölött. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 1876.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Bp., 1878.

KUNFI ZSIGMOND: Toldy Ferenc. ItK 1903.

KUNCZ ALADÁR: Toldy Ferenc. Bp., 1907.

SCHUSCHNY HENRIK: Toldy Ferenc mint orvosi író. Beöthy-émlékkönyv. Bp., 1908.

CSÁSZÁR ELEMÉR: Toldy Ferenc kritikai munkássága. ItK 1917.

NÉGYESY LÁSZLÓ: Toldy. It 1926.

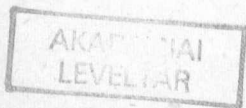
WALDAFFEL JÓZSEF: Toldy Ferenc. 1955

In: Irodalmi tanulmányok. Bp., 1957.

Bajza József és Toldy Ferenc levelezése.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta

OLTVÁNYI AMBRUS. Bp., 1969.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda
főigazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Terjedelem: 4,6 (A/5) ív + 1 db melléklet

HU ISSN 0133 – 1884

86.15286 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Budapest

Felelős vezető: Hazai György